

SURİYE KRİZİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE - RUSYA İLİŞKİLERİ

Kasım 2019

SURİYE KRİZİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE - RUSYA İLİŞKİLERİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
EKONOMİ POLİTİKALARI GENEL BAŞKAN YARDIMCILIĞI

“Suriye Krizinin Gölgesinde **Türkiye - Rusya İlişkileri**”

Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları

1. Baskı, Ankara, Kasım 2019

BASKI VE CİLT: ELMA Teknik Basım Matbaacılık
İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1516/1 No: 35 Yenimahalle 06378, Ankara
Telefon : 0 (312) 229 92 65

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme Cumhuriyet Halk Partisi'nden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları

Adres: Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi, Anadolu Bulvarı No:12 Söğütözü, Ankara
Telefon : +90 (312) 207 40 00
Faks : +90 (312) 207 40 39

Dış işlerinde dürüst ve açık olan siyasetimiz özellikle barış fikrine dayanır.
Milletlerarası herhangi bir meselemizi barışçı yollarla çözmeyi aramak bizim
menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur.

K. Atatürk

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
GİRİŞ	11
I. Bölüm: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Kısa Tarihi	13
[I] Soğuk Savaş Öncesi Dönem	15
[II] Soğuk Savaş Dönemi	17
[III] Soğuk Savaşın Ardından İkili İlişkilerde Kontrollü Rekabet	18
[IV] İlişkilerde Yeni Ayar: Rekabetten İşbirliğine	20
[V] Suriye Krizi ve Uçurumun Kenarına Gelen İlişkiler	23
II. Bölüm: Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkiler	33
[I] Türkiye ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Kısa Tarihi	35
[II] Türkiye ve Rusya Ekonomilerine Genel Bakış	39
[III] Türkiye-Rusya Arasındaki İkili Ekonomik İlişkiler	41
a) Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Yeri	41
b) Türkiye'nin Enerji İhtiyacını Karşılamada Rusya'nın Yeri	44
c) Türkiye Turizminde Rusya'nın Yeri	48
d) Yurtdışı Müteahhitlik Sektörü ve Rusya Pazarının Yeri	50
III. Bölüm: Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yeni Boyut: Stratejik Silah Ticareti	53
S-400: Ticari veya Stratejik Tercih	55
[I] F-35 Programından Çıkarılmanın ve CAATSA Yaptırımlarının Olası Etkileri	56
[II] S-400'lerin Türkiye'ye Maliyeti	60
SONUÇ YERİNE	65

SUNUŞ

uriye’de yaşanan kriz sekizinci yılını tamamladı. Bu zaman diliminde yakın coğrafyamız büyük değişimlere, acılara ve alt üst oluşlara şahit oldu. Türkiye’yi 17 yıldır yöneten AK Parti iktidarının ideolojik, maceracı, öngörüden ve tutarlılıktan yoksun dış politikası sınırlarımızdaki yangını daha da büyüttü.

AK Parti’nin dış politikadaki hataları, ülkemizin ekonomisine, sosyal dengelerine, güvenliğine ciddi zarar verirken; bunun bedelini milletimiz çok acı şekilde ödedi, ödemeye de devam ediyor. En uzun kara sınırimız olan Suriye sınırimız, Afganistan-Pakistan sınırına döndü. Yüzlerce yurttaşımız radikal örgütlerin terörüne kurban gitti. Ülke sınırları dışındaki tek toprak parçamızı, Suriye’deki Süleyman Şah Türbesi’ni kaybettik. Ve bugün, sınır güvenliğimizi sağlamak için kahraman Mehmetçiklerimiz canı pahasına Suriye’de mücadele veriyor.

Komşularla sıfır sorun diyerek yola çıkan iktidar; sadece bölgede değil, kendi ifadesiyle, tüm dünyada, ülkemizi “değerli” bir yalnızlığın içine sürükledi. Tüm bu hatalar neticesinde, AK Parti iktidarı egemen güçlerin başkentleri arasında adeta pinpon topuna döndü. Beyaz Saray’da kaleme alınan milletimizin şan ve şerefini yok sayan hakaret dolu mektup ve mesajlar AK Parti iktidarı tarafından sineye çekildi, uluslararası itibarımız büyük yara aldı.

Suriye’deki krizi kendince doğru değerlendiren ve kazanan yegane ülke ise kuzey komşumuz Rusya oldu. Rusya, AK Parti iktidarının Suriye’deki hesap hatalarından yararlanmayı çok iyi bildi. Suriye’de sıkışan mevcut iktidar, Rusya’ya başta ekonomik olmak üzere çok sayıda taviz vermek zorunda kaldı. Zaten Rusya lehine ağır basan ticari ve ekonomik ilişkilerdeki dengenin, bu tavizlerden sonra Türkiye aleyhine daha da bozulacağı anlaşılıyor.

AK Parti iktidarı, Rusya için Suriye’nin stratejik önemini krizin başında kavrayamadı. 2015’te sahaya doğrudan inen Rusya, Suriye’deki askeri konumunu daha da güçlendirerek Türkiye’nin sadece kuzeyinde değil, güneyinde de komşu haline geldi. 2014’te Kırım’ı ilhak ettiği için diplomatik ve ekonomik yaptırımlarla dünyada yalnızlaşan Rusya, Suriye kriziyle beraber yeniden uluslararası oyun kurucu konumuna geldi.

Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak, Suriye krizinin daha ilk gününden itibaren bu krizin aşılması ve ülkemizin menfaatlerinin korunması için samimi gayret gösterdik. Maceracı bir dış politikaya hep karşı çıktık. Kurucumuz ve ilk Genel Başkanımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği "Dış işlerinde dürüst ve açık olan siyasetimiz özellikle barış fikrine dayanır. Milletlerarası herhangi bir meselemizi barışçı yollarla çözmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur" ilkesi bu sorunda da rehberimiz oldu. 2011'den bu yana geçen sekiz yıllık zaman ve yaşanan acılar bu rehber ilkenin haklılığını bir kez daha ortaya çıkardı.

Ülkemiz güvenliğinin ve ulusal çıkarlarımızın korunmasının en kalıcı teminatı, barış ve istikrara kavuşmuş bir Suriye'dir. Suriye politikamız ideolojik esaslara veya bölge dışı ülkelerin çıkar ve önceliklerine göre belirlenemez. Suriye politikamız kendi esenliğimiz ve komşumuzun istikrarı zemininde, barış ve hukuk ekseninde şekillenmek zorundadır.

Cumhuriyet Halk Partisi, başta komşularımız olmak üzere bütün dünya ülkeleriyle karşılıklı saygıya dayanan, ülkemizin çıkarlarını en üst düzeyde koruyan, kararlı ve şahsiyetli bir dış politika anlayışını benimsemektedir. Rusya Federasyonu kuşkusuz Türkiye'nin önemli bir komşusudur ve Cumhuriyet Halk Partisi, bu önemli komşumuzla karşılıklı saygı ve iyi komşuluk temelinde, ülkemizin çıkarlarını koruyan şahsiyetli bir dış politikayı arzulamaktadır. Bu kitabın; söz konusu amaca hizmet edecek politikaların tartışılmasına zemin hazırlamasını umuyor, çalışmaya verdiği teknik katkılar için Danışmanımız Dr. Osman Berke Duvan'a teşekkür ediyorum.

Kemal KILIÇDAROĞLU

CHP Genel Başkanı

Kasım 2019, Ankara

GİRİŞ

Tunus'ta 18 Aralık 2010 tarihinde başlayan sosyal huzursuzluk, ayaklanma ve çatışmalar zamanla tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasına yayılmış, 2011 Mart ayında güney sınırimıza kadar ulaşmıştır. Suriye'de başlayan iç savaş milyonlarca Suriyeli'nin ülkesini terk ederek komşu ülkelere sığınmasına neden olmuştur.

Suriye'deki bu insanlık krizinin başlamasının üzerinden 8 yılı aşkın bir süre geçmiştir. Suriye krizi, Türkiye'yi de ekonomik, güvenlik, diplomatik, sosyal ve siyasi boyutlarıyla son derece olumsuz etkilemiştir. Sayıları, 4 milyona yaklaşan Suriyeli sığınmacı Türkiye'nin tüm illerine yayılmıştır. Bazı illerimizde sosyal dengeler ve demografik yapı son derece olumsuz etkilenmiştir. Yine bu sığınmacılar için Türkiye, 40 milyar dolardan fazla bir kaynak harcamak zorunda kalmıştır.

Suriye krizi ülkemizin güney sınırlarında ciddi güvenlik zafiyetlerine neden olmuştur. Bölge, hatta bölge dışındaki pek çok ülke Suriye'de vekalet savaşlarına tutuşmuş, güney sınırlarımız terör unsurları için verimli bir toprağa dönüşmüş, adeta Peşaverleşmiştir.

Suriye krizi Türkiye'yi diplomatik açıdan da son derece olumsuz etkilemiştir. Türkiye, bölgede ve uluslararası zeminde giderek yalnızlaşırken ciddi çatışma riskleriyle de karşı karşıya kalmıştır. Bir Türk savaş uçağının, Suriye sınırında Rus jetini düşürmesiyle iki ülke arasında ciddi bir kriz yaşanmıştır. İkili ilişkiler ancak düşürülen Rus uçağı için Türkiye'nin özür dileyerek tazminat ödemesiyle ve 2016 yılının Temmuz ayında Türkiye'de yaşanan hain darbe girişimi ertesinde düzelme yoluna girmiştir. Ancak bu esnada Türkiye, Rusya'ya çok sayıda ekonomik taviz vermek durumunda kalmıştır. Rusya'nın doğalgaz ticaretinde Ukrayna'yi devre dışı bırakmasını sağlayan ve Rusya'nın son derece önem verdiği TürkAkım Projesi bu çerçevede önemli bir adım olmuştur. Türkiye'nin Karadeniz'deki Münhasır Ekonomik Bölgesini kullanan bu proje çok hızlı bir şekilde ilerlemiştir.

Rusya 2016'dan sonra Türkiye'nin geleneksel müttefikleriyle yaşadığı sorunları da bir avantaj olarak kullanmıştır. Türkiye'nin uzun süredir sahip olmaya çalıştığı yüksek irtifa hava savunma sistemlerini NATO ittifakı içindeki ülkelere temin edememesini iyi değerlendiren Rusya, S-400 gibi önemli bir stratejik silahı Türkiye gibi bir NATO ülkesine satmayı başarmıştır. Bu gelişme, Rusya açısından önemli bir prestij unsuru olduğu gibi NATO'nun güney kanadında ciddi bir krizin tetiklenmesine de neden olmuştur.

Nitekim ABD Yönetimi, S-400 silah sistemlerinde ilk teslimatın Türkiye'ye yapılmasının hemen ardından, Türkiye'yi beşinci nesil F-35 savaş uçağı projesinden çıkarmıştır. Ancak ABD ile yaşanan sıkıntılar bununla da sınırlı değildir. Türkiye'nin S-400 silah sistemlerini almasıyla ABD'den yaptırım riski de ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlamaya dönük Barış Pınarı Harekati'nden sonra, ABD Kongresi'yle yaşanan sıkıntılar daha da derinleşmiştir. Türkiye'nin ABD Kongresi tarafından 2017'de İran, Rusya Federasyonu ve Kuzey Kore'ye karşı çıkarılan "Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Aracılığıyla Karşı Koyma Kanunu'nun [CAATSA]" yaptırımlarına muhatap olma olasılığı son derece güçlenmiştir.

Türkiye ve Rusya'nın ortak tarihi 500 yıllık bir zaman dilimini aşmaktadır. Bu zamanın önemli bir bölümü savaş ve rekabetle geçerken, ilişkilerin sıcak olduğu dönemler de dikkati çekmektedir. Soğuk savaşın bitmesinin ardından Türkiye ve Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'da zaman zaman rekabete tutuşsa da özellikle ekonomik ilişkilerini bölgesel veya diğer ikili sorunlardan ayrı tutmayı bilmişlerdir. Bununla beraber Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı, bu ekonomik ve ticari ilişkilerde Türkiye aleyhine dengesiz bir yapının da oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, tüm bu hususlar ve Suriye krizi ışığında Türkiye'nin Rusya'ya daha da artan bağımlılığı incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel arka planı özetlenmiştir. İkinci bölümde ikili ilişkilerin ekonomik ve ticari fotoğrafı çekilmiş, üçüncü ve son bölümde ise S-400 krizi ve bunun olası açık ve gizli maliyetleri tartışılmıştır.

I. BÖLÜM

Türkiye - Rusya İlişkilerinin Kısa Tarihi

(I) Soğuk Savaş Öncesi Dönem

Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilerin geçmişi 500 yılı aşmaktadır. Bu uzun sürede ikili ilişkiler inişli çıkışlı seyirler izlemiş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeye başladığı son 300 yıllık dönemde, büyük savaşlar ve siyasi rekabetler ikili ilişkilere damga vurmuştur. İmparatorluklar çağı olan 1665-1917 yılları arasında, Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu, sekiz büyük barış antlaşmasına imza atmış ve aynı süre zarfında her otuz yılda bir savaşmıştır. Tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası hiçbir zaman aynı ittifak içerisinde yer almamış, aksine Osmanlı, Rusya'nın güneye ilerleyişini engelleyebilmek amacıyla farklı güçlerle ittifak ilişkileri kurmaya çalışmıştır [Büyükkakıncı, 2012, s:784].

Bununla beraber iki ülkenin çoğu sıcak çatışmalar ve rekabetle geçen ortak tarihinde barış ve işbirliği dönemleri az da olsa mevcuttur. Örneğin Bolşevik Rusya, kurtuluş mücadelesine büyük destekler sağlamış, 1923-1936 arasında genç Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasında yakın bir dayanışma olmuştur. Büyük savaştan sonra iki yeni devlet olan; Lenin'in genç Bolşevik rejimi ile Mustafa Kemal'in yeni ulus devleti arasındaki ilişkilerde bir bahar havası yaşanmıştır [Stone, 2018, s: 84].

10. Yıl kutlamalarına katılan Sovyet mareşal Kliment Vorosilov ve Mustafa Kemal Atatürk, Ankara 1933

Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye-Rusya ilişkileri yeniden sancılı bir döneme girmiştir. Türkiye'nin San Fransisko Konferansı'na katılmak ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olmak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği tarihten [23 Şubat 1945] çok kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945 tarihinde iki ülke arasında 20 yıl önce imzalanan, daha sonraki

yıllarda da devam ettirilen Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetmek istediğini bildirmiştir. Moskova'ya göre bu antlaşma yeni koşullar ışığında yeniden gözden geçirilmeli, değerlendirilmeli ve yeni bir antlaşma imzalanmalıydı. Ancak Moskova'nın antlaşmanın yenilenmesi için daha sonra ileri sür-

düğü Boğazlar'da ortak savunma ve Türk-Sovyet sınırında değişiklik talepleri Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliği artırmıştır [Koçak, 1997, s: 172].

Türkiye bu sancılı süreci, Montrö Antlaşması'nın hükümlerini hatırlatarak ve Batı ülkelerini de işin içine çekerek yönetmeyi bilmiştir. Daha sonra ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947 tarihinde, kendi adıyla anılan doktrinle, ABD'nin Türkiye'yi askeri, siyasi ve ekonomik olarak destekleyeceğini ilan etmiştir.

Sovyet şartları

Dostluk muahedesi yenilemek için bizden Karşla Ardahan ve Boğazlarda imtiyaz istediler

Bu haberi veren Londra radyosu Türk - İngiliz Hükümetleri arasında sıkı temastan muhafaza edilmekte olduğunu ilâve ediyor

Londra 26 (R.B.C.) — Sayı 2345 —
Sovyetlerin, Türkiye ile aralarındaki dostluk muahedesi yenilemek için ileri sürdükleri şartlar hakkında malûmat alınmıştır. Times'in İstanbul muhabinine göre Sovyetler Boğazları idarede imtiyazlı bir mevki istedikleri gibi 1921 de Türkiye'ye verilen Kars ve Ardahanın iadesini de talep etmektedirler.

Siyasi bir mahurrisa göre Boğazlara ald her henri bir değişiklik Montrö muahedesi imzalıyoların hepâni ulkalandıracak bir iştir.

Türkiyenin bu gelişmeler hakkında Müttefiklere mütemadiyen haber vermekte olduğu bildirilmektedir.

İngiliz radyosu dünkü Elence yayımında haberi tekrarlayarak İngiliz ve Türk hükümetleri arasında bu mevzudaki sıkı temastan muhafaza edildiğini ilâve eylemiştir.

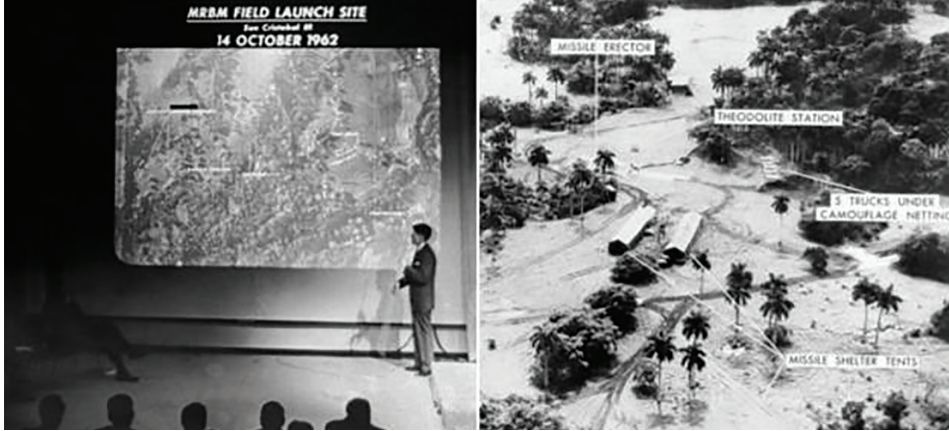
(II) Soğuk Savaş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyet Bloku ile Batılı ülkeler arasında belirginleşen soğuk savaş ve kampaşmada Türkiye, kendine Batı ittifakı içinde yer aramıştır. Bu çerçevede, 8 Ağustos 1949'da Avrupa ülkelerinin içinde yer aldığı Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur [Koçak, 1997, s: 173]. Türkiye, NATO Antlaşması'nın TBMM'de onaylanmasıyla, 1952 yılında resmen NATO üyesi olmuştur.

1950'li yıllar Türkiye'de tarihsel Rus karşıtlığının yeniden ayağa kalktığı ve bunun komünizm karşıtı kampanyaya tevii edildiği bir dönemdir. Yine soğuk savaşın kızıştığı dönemde Türkiye, NATO ve Varşova Paktı arasında gerçekleşen bazı sıcak krizlerin önemli öznelerinden biri haline gelmiştir.

1960 yılının Mayıs ayında Türkiye'deki Amerikan üssünden kalkan bir U-2 istihbarat uçağının Sovyet toprakları üzerinde düşürülmesi ABD ve Sovyetler Birliği arasında önemli bir bunalıma neden olmuş, ardından da NATO üslerinden kalkan ABD uçaklarının faaliyetleri sorununu gündeme getirmiştir [Sander, 2007, s:318].

Türkiye, 1962'nin Ekim ayında Küba'da yaşanan füze krizinin de önemli aktörlerinden biridir. Sovyetlerin ABD'nin burnunun dibinde Küba'ya füze yerleştirmeye çalışması, Türkiye'de de benzer nitelikte ABD füzeleri olduğunu gün ışığına çıkarmıştır.

Kruşçev, 27 Ekim 1962'de Kennedy'e gönderdiği mektupta, ABD'nin 1959'da Türkiye'ye yerleştirdiği Jupiter füzelerini söktüğü takdirde, Sovyetler Birliği'nin de Küba'daki füzeleri sökeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstereceğini, iç işlerine karışmayacağını ve Türkiye'yi işgal etmeyeceğini belirtmiştir [Sander, 2007, s: 325-326].

Nitekim Küba krizinin atlatılmasının hemen ardından ABD, Türkiye'ye yerleştirdiği Jupiter füzelerini geri çekmiştir.

Soğuk savaş döneminde ayrı bloklarda yer alsalar da Türkiye, zaman zaman ABD ile gerginleşen ilişkilerinde, Sovyetler Birliği'ni dengeleyici bir unsur olarak kullanmayı da bilmiştir. ABD ile Johnson mektubuyla başlayan sıkıntılı dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkiler yeniden ısınmaya başlamış, 1965 ve 1967 arasında her iki ülkeden üst düzeyde karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin planlı kalkınmaya geçtiği ve karma ekonomik yapıyı kurmaya çalıştığı dönemdir. Nitekim merkez sağ iktidarın başında olan Süleyman Demirel, Türkiye'nin ağır sanayi hamlelerine başladığı bu dönemde, Sovyetlerle ekonomik ilişkileri geliştirmek için özel bir çaba göstermiştir.

(III) Soğuk Savaşın Ardından İkili İlişkilerde Kontrollü Rekabet

Soğuk savaş boyunca genellikle gergin ve mesafeli olan Türk-Rus ilişkileri, 1990'ların başında Sovyet blokunun çökmesiyle yeni bir döneme girmiştir. İki kutuplu dünyanın sona ermesiyle beraber Türkiye'nin Rusya'ya yönelik tehdit algısında da değişim başlamıştır.

Soğuk savaş döneminde erişilemeyen Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk coğrafyası, 1990'ların ilk yarısında bu bölgede ortaya çıkan güç boşluğuyla yeniden erişilebilir hale gelmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durum siyasi karar alıcıların söylemlerine de yansımış, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar" Türk coğrafyasına sıklıkla atıf yapılmıştır. 1990'ların ilk yarısında iki ülke birbirini rahatsız edecek siyasi hamleler yapmaktan da çekinmemiştir. Türkiye'nin Çeçenistan, Rusya'nın ise Kürt meselesine yaklaşımı ikili ilişkilerde sorun yaratmıştır.

Ancak 1990'ların ikinci yarısında Avrasya coğrafyasında işler yeniden değişmeye başlamıştır. Rusya'nın kendi iç istikrarını sağlamaya başlaması, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi kapasitesinin bu geniş coğrafyayla umulan düzeyde ilişki yürütmesine yetmemesi ve bölge ülkeleri hakkında yeterince bilgi sahibi olunmaması, karşılıklı yanlış anlama, hayal kırıklıkları ve alınganlıklar, bu coğrafyaya bakış açısında romantizmin yerini realizmin almasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye'nin dikkati, bir süre sonra, Orta Asya'dan daha yakın bir coğrafya olan Kafkaslara kaymaya başlamıştır. Hazar Denizi'nin cazip petrol kaynakları ve bu kaynakların batı pazarlarına taşınması ihtiyacına ilave olarak, sınırlarına yakın bu bölgede tehlikeli çatışmaların olması Türkiye'nin Kafkaslara daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur [Aydın, 2004, s:9].

Bu çerçevede, 1990'ların sonunda ve 2000'lerin hemen başında Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye üzerinden yeni bir enerji koridoru oluşturmaya yönelik girişimler esnasında Türkiye, ABD'nin finansal ve politik nüfuzunu Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olarak kullanmayı bilmiştir. Türkiye, ABD'nin de desteğiyle, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı Projesi'yle, Kafkasya ve Türkmenistan'a kadar uzanan coğrafyanın jeopolitik denkleminde önemli bir kart açarak bu bölgedeki etkinliğini artırmıştır.

1990'larda başta Kafkasya ve Balkanlardaki sorunlar olmak üzere Türkiye ve Rusya ayrı taraflarda yer almıştır. Bu dönemde Rusya ile ilişkiler genel olarak Avrasya coğrafyasındaki rekabet üzerinden şekillenmiştir. Ancak yine aynı dönemde Türkiye ve Rusya arasında, enerji ve ticaret alanlarında yeni iş birlikleri de sağlanmıştır. Bavul ticaretiyle başlayan ekonomik ilişkiler, 1997'de Mavi Akım Projesi anlaşmasının imzalanmasıyla yeni bir evreye girmiştir.

1990'larda Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde karar alıcıların zihinlerinde karşılıklı rekabet, güvensizlik ve kuşku olmakla beraber bunlar, iki ülkenin kamuoyuna mümkün olduğunca yansıtılmamıştır. 1990'ların ikinci yarısında taraflar birbirlerini rahatsız eden Çeçen ve Kürt meselesinde de daha özenli davranmaya başlamıştır. Her iki tarafın politik elitleri gerginlikten kaçınmış, toplumlarını kışkırtmamak adına özenli bir dil kullanmaya gayret etmiştir. Bu karşılıklı özen ve hassasiyet, her iki ülke arasında "sanal yakınlaşma [virtual rapproachment] zeminini" hazırlamıştır [Sezer, 2007, s:62].

(IV) İlişkilerde Yeni Ayar: Rekabetten İşbirliğine

1990’larda Türkiye ve Rusya arasındaki “sanal yakınlaşma”, 2000’lerin hemen başında “rekabet yerine işbirliği” arayışlarının da kapısını aralamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Moskova-Ankara-Orta Asya üçgeninde, siyasal ve ekonomik işbirliği için çalışma grubu kurulmasını önermiş, bu öneri Rusya tarafında karşılıklı bulmuştur.

16 Kasım 2001’de imzalanan “Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” başlıklı belge ise bu çerçevede atılan ilk somut adım olmuştur. Böylece her iki ülke sadece karşılıklı sorunları değil, bölgeyi ve dünyayı ilgilendiren sorunları da görüşme ve mümkünse ortak stratejiler geliştirme yönünde irade beyan etmiştir.

Yine 2002’de her iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşmalarının imzalanması ilişkilerin rekabetten işbirliğine evirildiği yeni bir dönemin işaretleridir. Uluslararası konjonktür ve karşılaşılan bölgesel sorunlar da bu ilişkilerin geliştirilmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. 2003’te TBMM’nin Irak’a Türkiye üzerinden ABD askeri gönderilmesine yönelik hükümet tezkeresini reddetmesi, ABD’nin Karadeniz merkezli güvenlik söylemlerine Türkiye ve Rusya’nın benzer tepkiler vermesi, Rusya’nın Ortadoğu’da en önemli ortağı olan Suriye ile bu dönemde gelişen ilişkiler, İran’a karşı Batı ülkelerinin koyduğu ambargolara Türkiye’nin karşı çıkması Rusya ile uluslararası konularda belirli bir ortak bakış açısı sağlanmasına imkân tanımıştır [Çelikpala, 2019, s: 7-8].

Tüm bu gelişmelerin etkisiyle Türk-Rus ilişkileri yeni bir boyut kazanmış; yine bu dönemde ilişkilere kurumsal bir alt yapı oluşturmak amacıyla gösterilen çabalar hızlanmıştır. Putin’in 2004’te Devlet Başkanı sıfatıyla Türkiye’yi ziyaret etmesi, 500 yılı aşkın Türk-Rus ilişkilerinde bir ilk olması bakımından dikkat çekicidir. Yine, 2004 ve 2009’da Türkiye ve Rusya arasında dostluk ve çok yönlü ortaklığın geliştirilmesine yönelik iki ayrı deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonlarda her iki ülkenin bölgesel ve uluslararası sorunlarda yakın veya benzer pozisyonlarda olduğunun, Avrasya bölgesinde her iki ülkenin işbirliğinin bölgenin güvenlik, istikrar ve refahına katkıda bulunacağına altı çizilmiştir.

Mayıs 2010’da her iki ülke ilişkilerinin kurumsal altyapısını sağlamlaştırma yönünde önemli bir adım daha atılmış ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Bu konseyin her yıl toplanmasına ve önemli politik, ticari, ekonomik projelerin uygulanmasının yanı sıra kültürel ve insani konularda işbirliğinin geliştirilmesine yönelik koordinasyonun sağlanmasına karar verilmiştir [Kelkitli, 2017, s: 22].

Rusya ile bölgesel sorunlarda uyumlu bakış ve ortak strateji geliştirmeye dönük yaklaşımların hızlandığı ve ilişkilerin kurumsal bir alt yapıya kavuşturulmaya çalışıldığı bu dönemde, her iki ülke ilişkileri açısından önemli sınamalar da yaşanmaya başlamıştır. İlk olarak 2008'de Rusya-Gürcistan savaşının patlak vermesi ve ardından Rusya'nın Abhazya ile Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıması Türkiye'nin bölgesel politika ve çıkarlarını derinden sarsmıştır.

Türkiye, soğuk savaşın bitmesinin hemen ardından Kafkaslardaki etnik sorunlara mesafeli durmuş, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Soğuk savaşın ardından, Rusya'nın nüfuz alanını Gürcistan'a kadar genişletmemesi ve kendi sınırlarına yaklaşmaması Türkiye için stratejik bir öncelik olarak görülmüştür. Yine Türkiye için Gürcistan, Orta Asya coğrafyasına uzanmanın ilk basamağı olarak görülmüştür. Bu nedenle Türkiye, 1990'lar boyunca Gürcistan'ın Batı Bloku'yla ilişkilerinin geliştirilmesi; BTC Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi'yle bölgenin ekonomik ve siyasi istikrarının sağlanması amacıyla yoğun mesai ve çaba harcamıştır. Rusya'nın bölgeye tek taraflı müdahalesi, Türkiye'nin tüm bu çabalarını riske sokmuştur.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin sınıandığı bir diğer önemli olay Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi ve 2014'te Kırım'ı işgali olmuştur. Rusya'nın bu hamlesi tüm Karadeniz jeopolitiğini ciddi şekilde etkilemiştir. Karadeniz, tarih boyunca Türk ve Rus rekabetinin yoğun olduğu bir deniz coğrafyasıdır. Osmanlı ve Çarlık Rusyası 200 yıl boyunca Karadeniz'in kontrolü için savaşmıştır. 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Karadeniz'de nispeten istikrarlı bir dönem başlamıştır.

ULUS

ADIMIZ, ANDIMIZDIR

23 HAZİRAN 1936 SALI

Son haberler üçüncü sayfamızdadır

ON YEDİNCİ YIL, No. 5452

BİR YERDE İ KURULUŞ

Montrö konferansı dün açıldı

Dış Bakanımız, talebimizin dayandığı noktaları anlattı

Hazır bulunan diğer delegeler de talebimiz lehinde söz söylediler

Gündelik

BOĞAZLAR KONFERANSI

Türkiye'nin Montrö konferansında Boğazlar konularına açıklama. Bu konuşma yekün Türk devleti için ve özellikle Türkiye'nin çıkarlarına karşıdır. Bu konuşma yekün Türkiye'nin çıkarlarına karşıdır. Bu konuşma yekün Türkiye'nin çıkarlarına karşıdır. Bu konuşma yekün Türkiye'nin çıkarlarına karşıdır.

Türkiye'nin en hassas noktalar boğazlardır. Bunu korumak Türkiye'nin hakkıdır. Nitekim herkesin vazifesi de, Türkiye'den kolektif emniyet sahasında işbirliğini ancak bu hakka hürmet ve hatta müzakere ederek beklemektedir.

Mustafa Kemal Atatürk

Soğuk savaşın ardından Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin Karadeniz'de sağladığı dengenin bozulmaması amacıyla, kendisi de bir NATO üyesi olmasına karşın, bu bölgeye özellikle NATO ve ABD gibi üçüncü bir gücün girmemesi için yoğun gayret göstermiştir. Bu gayret, Türkiye ve Rusya arasında ortak bir anlayış yakalanmasına imkân tanımıştır. Yine 1990'ların başından itibaren Türkiye, Karadeniz'i ekonomik, politik ve ticari işbirliği alanına çevirmek için yoğun çaba göstermiştir. Bu çerçevede 1992'de Türkiye'nin inisiyatifiyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Bu teşkilat her ne kadar fazla işlevsellik kazanmasa da Rusya'nın Kırım'ı işgali Karadeniz'in bir barış ve istikrar gölü olması hayallerine de son vermiştir.

Rusya'nın Karadeniz'de dengeleri değiştirecek bir diğer adımı Karadeniz donanmasını Akdeniz dahil olmak üzere açık denizlerde seyredebilecek üstün bir deniz gücüne dönüştürmeyi öngören 2014 Askeri Modernizasyon Programıdır. Rusya bu modernizasyon programı için 2 milyar dolarlık kaynak ayırmış ve 2020'ye kadar Karadeniz'de 30 yeni gemiden müteşekkil üstün bir deniz gücü oluşturmayı planlamıştır. Bu durum Türkiye'nin Karadeniz'de soğuk savaş sonrasındaki fiili deniz hakimiyetinin son bulması anlamına gelmektedir [Çelikpala, 2019, s:14].

Karadeniz'de değişmeye başlayan güç dengesi, Türkiye'nin de uzun yıllardır devam eden tutumunda farklılaşmaya neden olmuştur. 2016'da NATO Genel Sekreterinin Türkiye ziyaretinin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Karadeniz bir Rus gölü oluyor" bağlamındaki sözleri Karadeniz'deki rahatsızlığın dışa yansımalarıdır. Türkiye geçmiş politikalarının hilafına NATO'nun Karadeniz'de varlığını artırması konusunda ilk kez açık bir çağrı yapmıştır.¹ Kuşkusuz Türkiye'nin Karadeniz için yaptığı bu çağrının zamanlaması Rusya ile başka bir coğrafyada yaşadığı krizle de yakından alakalıdır.

¹ NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in Türkiye'yi ziyaretinde konuyu gündeme getirdiğini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Ziyareti sırasında kendisine söyledim; Bakın dedim, Karadeniz'de görünmüyorsunuz. Karadeniz'de görünmeyişiniz Karadeniz'i adeta Rusya'nın bir gölü haline dönüştürüyor" dediğini aktardı. "Burada kıyıdaş ülkeler olarak hepimiz üzerimize düşen görevi yapmak durumundayız" diyen Erdoğan, "Olayın gerek hava gerek deniz gerek kara bütün alanlarda atılması gereken adımları NATO üyeleri olarak hep birlikte atmak zorundayız" ifadelerini kullandı [11 Mayıs 2016]. <https://tr.sputniknews.com/politika/201605111022683225-erdogan-karadeniz-rusya-nato/>

[V] Suriye Krizi ve Uçurumun Kenarına Gelen İlişkiler

2008'den itibaren Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan krizler, Türk-Rus ilişkilerinde belirli gerilimler yaratsa da; gerginliği artıran en önemli sına Suriye'de olmuştur. Arap Baharı öncesinde Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler tarihinin en iyi seviyesindeyken, 2011'in Mart ayında Arap Baharı'nın fırtınaya dönerek Suriye'ye ulaşmasıyla bu tablo değişmeye başlamıştır. 2012'nin ortalarında Türkiye'ye ait bir savaş uçağının Akdeniz üzerinde Suriye tarafından düşürülmesinin ardından Türkiye ile Suriye yönetimi arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur.

Türkiye ve Rusya, Arap Baharı ve Suriye krizinin başlangıcında ayrı kamplarda yer almıştır. Bu çerçevede Türkiye, Suriye'de rejim değişikliğini amaçlayıp rejim muhaliflerini desteklerken, Rusya Suriye rejimine açık destek vermiş, buna göre pozisyon almıştır. 2015'in Eylül ayında Rusya, Suriye rejimini korumak ve desteklemek amacıyla hava kuvvetlerini Suriye'de konuşlandırmaya başlamıştır.

Rusya'nın Suriye'de doğrudan kuvvet kullanmaya başlaması hem savaş sahasında hem de diplomasi masasında dengeleri Suriye rejimi lehine kısa sürede değiştirmeye başlamıştır. Rusya da Suriye krizini fırsata çevirerek bu bölgede önemli askeri üsler elde etmiştir. Diğer krizlerde sıkça görüldüğü gibi Moskova "çatışma dinamiklerini sürdürerek" veya "donmuş çatışmalar" yaratarak kendi etkinliğini ve nüfuzunu artırma stratejisine ustalıkla kullanan bir aktördür [Kardeş, 2016, s: 9].

Rusya, Türkiye'nin güney sınırlarında nüfuzunu artırırken, Türkiye ve Rusya arasındaki ipler 2015'in sonbaharında gerilmeye başlamıştır. Rusya, özellikle Hatay sınırlarında Türkmenler başta olmak üzere Türkiye'nin desteklediği muhalif unsurları hedef alınca, Rusya'ya dönük söylemler sertleşmiş ve Rusya'nın hava sahası ihlallerine karşı NATO'nun güvenlik şemsiyesi hatırlatılmıştır.² 8 Ekim 2015'te Türkiye'nin çağrısıyla gerçekleştirilen NATO'ya üye ülkelerin Savunma

² Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Suriye krizi, savaşın sona ermesi, Esed'in artık burayı bırakıp gitmesi noktasında hassasiyeti olanlar var, olmayanlar var. 350 bin insanın ölümüne neden olan, bir devlet terörü estiren bir kişi şu anda Suriye'nin başındadır ama bunu korumaya çalışanlar var. İran bunlardan bir tanesidir. Rusya bunlardan bir tanesidir. Bunu korumaya çalışanlar, işte şu anda Rusya'nın Suriye'de yaptığı ve orada kendine ait bir üs hazırlama gayreti ve bunun yanında bizim sınırlarımızı ihlal etme olayı. Bu, NATO'nun da dün biliyorsunuz bu konuyla ilgili sert bir ultimatomuyla karşılık bulmuştur. Buna tabii bizim sabretmemiz mümkün değil. Nitekim dün bu konuyla ilgili, evvlesi gün de ne yazık ki arzu etmediğimiz bazı adımlar atılma durumundadır. Bunu kabullenmek özellikle Türkiye'ye yakışmayacağı gibi NATO'nun da kendi prensiplerinin tamamen dışındadır ve dolayısıyla da buna karşı tavrını NATO almıştır ve bundan sonra da alacağına kesinlikle inanıyorum. Çünkü Türkiye'ye yapılan saldırı NATO'ya yapılmış bir saldırdır, bunun bilinmesi lazım. Bu konuyla ilgili olarak Rusya ile olan ilişkilerimiz malumdur ama Rusya, Türkiye gibi eğer bu konuda bir çok işbirliğini yapmış olduğu dostunu da kaybederse çok şeyi kaybeder, bunu da bilmesi lazım" [7 Ekim 2015] <https://www.yenisafak.com/gundem/rusya-cok-sey-kaybeder-2316636>

Bakanları toplantısının ardından yapılan açıklamada, NATO'nun Türkiye ile dayanışma içinde olduğu ifade edilmiştir.

Rusya'yla ikili ilişkilerde kriz çıkaran olay ise 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanmıştır. Bir Rus savaş uçağı, Türk hava sahasını 17 saniye ihlal edince, 2012'de ilan edilen angajman kuralları çerçevesinde, Türk F-16'ları silahla karşılık vermiş ve Rusya'ya ait SU-24 tipi bir savaş uçağını düşürmüştür. Rus savaş uçağının düşürülmesinin ardından Türkiye'nin Rusya yönetimiyle iletişime geçmeden konuyu doğrudan NATO'ya taşımasıyla Türk-Rus ilişkileri derin bir krizin içine yuvarlanmıştır.³

Rusya, Türkiye ile yaşadığı krize ekonomik, askeri ve siyasi hamlelerle karşılık vermiştir. İkili ilişkilerin temelini oluşturan ticarete, Türk tarafını rahatsız edecek yaptırımlar uygulamaya başlayan Rusya, Suriye hava sahasını Türkiye için tamamen kapatmıştır. Bununla da yetinmeyen Rusya, Kafkaslarda Türkiye'yi rahatsız edecek şekilde, Ermenistan'da askeri varlığını artırmaya başlamıştır.

Rusya yine bu dönemde, 1990'lardaki rekabet dönemini hatırlatacak şekilde, Türkiye'nin iç istikrarını etkilemeye yönelik hamleler yapmaktan da çekinmemiştir. Türkiye'nin terörle mücadeledeki önceliklerini ve Suriye'deki gelişmelerin Türkiye'nin iç istikrarına etkisinin farkında olan Rusya, Suriye'de PKK/YPG-PYD unsurlarıyla etkileşimini artırmıştır. Bu durum Rusya ve Türkiye'nin erken işbirliği döneminde iki tarafın karşılıklı olarak Kürt ve Çeçen meselesi gibi konulara ilişmeme anlayışının da sonuna işaret etmektedir [Çelikpala, 2019, s: 21].

Rusya tarafından uygulanan ekonomik ambargo, bulunduğu coğrafyanın kuzeyden, güneyden ve doğudan askeri olarak çevrelenmesi ve Suriye'de devre dışı kalması Türkiye'yi rahatsız edecek boyutlara ulaşmış, iki ülke ilişkileri 2016 yılının ilk yarısında tamamen dibe vurmuştur. 22 Mayıs 2016'da dönemin Başbakanının istifa etmesi ve Türkiye'de hükümet değişikliğinin gerçekleşmesinin ardından, yeni hükümet Rusya ile ilişkileri yumuşatmaya yönelik birtakım jestler yapmaya başlamıştır.⁴ 27 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rus mevkidaşına yazdığı mektupla düşürülen Rus uçağı için özür dilemesi ve hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine tazminat ödemeyi kabul etmesiyle ikili ilişkiler yeniden rayına oturmaya başlamıştır⁵.

³ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_turkiye_rusya_cenk

⁴ Rusya'nın milli günü dolayısıyla hem dönemin Başbakanı Binali Yıldırım hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan Rus muhataplarına 2016 Haziran ortasında tebrik mesajı göndermiştir. <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakan-yildirim-ve-cumhurbaskani-erdogandan-rusyaya-tebrik-mesaji>

⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Rus jetini kasten düşürmeyi asla arzulamadık. Hayatını kaybeden pilotun ailesinin acısını kalpten paylaşıyoruz" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya

15 Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleşen hain darbe girişimi, Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrini de etkilemiş, sonrasında da ikili ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Rusya, Türkiye'deki darbe girişimine karşı ilk tepki veren ülkelerden biri olmuştur. Resmen teyit edilmese de Rusya'nın darbe istihbaratını Türkiye'ye verdiği yolundaki iddiaların da ilişkilerin düzelmesinde rol oynadığı ileri sürülebilir. Nitekim bu müessif olayın hemen ardından 9 Ağustos 2016'da, Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk dış ziyaretini Rusya'ya yapmış, ikili ilişkilerde yaklaşık dokuz ay süren tıkanıklık bu andan itibaren hızla aşılmaya başlanmıştır.

Türkiye-Rusya ilişkilerindeki tıkanıklığın süratle aşılmasının ardındaki belirleyici konu ise ironik biçimde ikili ilişkileri kopma noktasına getiren Suriye meselesi olmuştur. İki ülkenin bu meselede birbirine duyduğu ihtiyaç ikili ilişkilerin restorasyon sürecini de hızlandırmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinin yeniden normale dönmesiyle, Suriye hava sahası ve toprakları yeniden Türk Silahlı Kuvvetleri'nin operasyonlarına açılmıştır. Nitekim Türkiye, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ziyaretinden 15 gün sonra, Suriye topraklarında Fırat Kalkanı Operasyonu'nu başlatmıştır. Türkiye'nin, DEAŞ ve PYD-YPG'den kaynaklı terör unsurlarını sınırlarından temizlemek amacıyla giriştiği bu operasyon yaklaşık yedi ay sürmüştür.⁶

Fırat Kalkanı Operasyonu esnasında Rusya ile sahada bazı sıkıntılar da yaşanmıştır. Operasyonlar sırasında El Bab'da Türk askerlerinin bulunduğu bir binayı Rus hava güçlerinin vurması sonucu 9 Türk askerinin şehit olması, iki ülke arasındaki "Suriye işbirliğinin" kırılma noktasını bir kez daha göstermiştir [Yeltin ve Işık, 2017, s:47].

Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov'a 19 Aralık 2016'da düzenlenen suikast, yeni yeni toparlanan ilişkiler açısından bir başka sınaama olmuştur. Rusya ve Türkiye bu cinayeti iki ülke ilişkileri açısından fazla büyütmemiş, diplomatik ilişkileri onarmaya devam etmiştir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin yeniden normalleşmeye başlaması sadece askeri alanda değil, diplomatik ve siyasi alanda da etkilerini göstermiştir. 2016'nın son günlerinde Moskova'da bir araya gelen Rusya, Türkiye ve İran Dışişleri Bakanları, Suriye'nin toprak bütünlüğüne, egemenlik haklarına, etnik ve dini yapısındaki çeşitliliğe, seküler ve demokratik yapısına vurgu yaparak, Suriye meselesinde artık askeri çözümün mümkün olmadığına ikna olduklarını

⁶ Fırat Kalkanı Operasyonunun başarıyla sonuçlandığına ilişkin Milli Güvenlik Kurulu bildirisini, 29 Mart 2019. <https://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/11420072-mgk-bildirisini-ulkemizin-sinir-guvenligini-saglamak-deas-terror-orgutunun-ulkemize-yonelik>

ifade etmiştir.⁷ Yine bu deklarasyonla Rusya, Türkiye ve İran, Suriye Hükümeti ve muhalefet arasında yürütülen müzakereleri kolaylaştırmak adına kendilerini garantör olarak tanımlamıştır.

Bu deklarasyona imza koyan üç ülke 23-24 Ocak 2017'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da bir araya gelmişlerdir. Bu ilk toplantıyı takiben taraflar 2017'de sekiz tur görüşme gerçekleştirmiştir. İlk toplantının Astana'da yapılması nedeniyle bu görüşmelere "Astana Süreci" adı verilmiştir. Astana Süreci Türkiye'nin PYD-YPG ile mücadele, sivillerin ve ılımlı muhalif unsurların korunmasına yönelik çatışmasızlık bölgelerinin kurulması, göç konusunun gündemde tutulması konularındaki hassasiyetlerine belirli ölçüde cevap vermiştir.

Türkiye'nin Suriye'nin İdlib bölgesinde muhalif unsurların garantörlüğünü üstlenmesi bu çerçevede 12 gözlem noktası oluşturması da yine Astana Sürecinde alınmış kararlardandır. Türkiye, böyle bir ortamda 2018'in ilk günlerinde sınırlarındaki Afrin'e yönelik "Zeytin Dalı" adını verdiği yeni bir askerî harekât başlatmış ve bu bölgeden PKK/PYD-YPG terör örgütü unsurlarını çıkarmıştır.

Astana Süreci, Suriye sorununda yeni bir açılım imkânı sağlasa da zaman zaman Türkiye ve Rusya'nın önceliklerindeki farklılıklar, sürecin ne kadar kırılğan dengeler üzerinde yürüdüğünü de göstermiştir. Türkiye'nin 2015'ten sonra Suriye sorununda temel önceliği sınır güvenliği ve PKK/PYD-YPG terör örgütüyle mücadele olmasına karşın Rusya'nın Suriye'deki tüm etnik grupları içeren bir Halk Kongresi toplama girişimi ve bu süreçte PYD ile olan teması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir⁸.

Yine özellikle İdlib çatışmasızlık bölgesi kapsamında zaman zaman yaşanan gerilimler de Astana sürecinin sürdürülebilirliği konusunda soru işaretlerini artırmıştır. İdlib'in ve buradaki silahlı grupların akıbeti Astana Süreci'nin yumuşak karnına dönüşmüştür. 17 Eylül 2018'de Rus ve Türk Cumhurbaşkanı Soçi Zirvesi'yle bu konuya ilişkin bir yol haritası çizse de, sahadaki uygulamaların bu haritaya göre işlediği kuşkuludur. Soçi Zirvesi'nde varılan mutabakata göre İdlib'in çeperlerinde 15-20 kilometrelik bir silahsız bölge kurulması, radikal terörist gruplara ait ağır silahların bu bölgeden çıkarılması gerekmektedir. Ancak aradan bir yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen mutabakata bağlanan bu maddeler halen Türkiye tarafından yerine getirilememiştir. Halep'i Şam ve Lazkiye'ye bağlayan karayolunun açılması konusundaki mutabakat maddesi de

⁷ http://www.mfa.gov.tr/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-the-islamic-republic-of-iran_-the-russian-federation-and-the-republic-of-turkey-on-agreed-steps-to-revitalize-the-political-process-to-end-the-syrian-conflict_-20-december-2016_-moscow.en.mfa

⁸ <https://www.dw.com/tr/türkiye-ile-rusya-arasında-pyd-düğümü/a-41194331>

henüz uygulanamamıştır.⁹

Rusya'nın zaman zaman rejim güçleriyle beraber İdlib ve çevresine askeri operasyon yapması da bu bölgedeki statükonun ve çatışmasızlığın korunmasını güçleştirmektedir. 2019'un Ağustos ayında İdlib bölgesinde görev yapan bir Türk konvoyuna rejim güçleri tarafından yapılan saldırı ve akabinde bölgede artan tansiyon, Soçi Mutabakatı'nı çökme noktasına getirmiştir. Rusya, Türkiye ile Suriye rejim güçleri arasında çatışmayı engelleyebilmek amacıyla Türk askerlerinin bulunduğu iki gözlem noktasının etrafına yerleşmiş, bir anlamda Astana Süreci'yle İdlib'de garantör olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bu iki gözlem noktasında Suriye rejimine karşı garantörlük yapmaya başlamıştır.¹⁰ Rusya, İdlib etrafında zaman zaman rejim güçlerini serbest bırakarak, zaman zaman da bu güçleri durdurarak sahadaki ve pazarlık masasındaki konumunu güçlendiren taktiksel adımlar atmaktan da çekinmemiştir.

Türkiye ve Rusya arasında ikili ilişkilerde, 2015'e kadar, ağırlığını hissettiren boyut ticaret/enerji ve ekonomi iken bu tarihten sonra ilişkilere yön veren konu Suriye meselesi olmuştur. Kuşkusuz bu sürece dış etkenler de yön vermiştir. Türkiye, 2015 yılına kadar, zaman zaman sorunlar yaşasa da Suriye meselesinde müttefiklik ilişkisi içinde bulunduğu Avrupa ve Atlantik Bloku'yla genel olarak uyumlu hareket etmiştir. Ancak Suriye krizinin uzaması ve giderek derinlik kazanması Türkiye ve müttefiklerinin soruna bakış açılarında ve önceliklerinde farklılıkların oluşmasına neden olmuştur.

Suriye rejiminin daha krizin hemen başında güçlerini Fırat Nehri'nin batısına çekmesi bu bölgede ciddi bir güç boşluğu yaratmıştır. Rejimin bu kararı sadece Suriye'de değil, Irak'a kadar uzanan geniş bir alanda etkilerini hissettirmiştir. Nitekim geniş bir coğrafyada ortaya çıkan bu güç boşluğu, bölgedeki radikal terör örgütleri tarafından doldurulmuş ve tüm bölgede ciddi bir kaos yaratmıştır.

DEAŞ'ın Suriye ve Irak'ta geniş bir alanda hakimiyet kurması, Avrupa ve Atlantik Bloku'nun Suriye meselesindeki önceliklerini değiştirmiş, Suriye'de rejim değişikliği temel öncelik olmaktan çıkmış, bölgede DEAŞ'ın etkinliğinin azaltılması ve yok edilmesi öncelik haline gelmiştir. 2014 yılının Eylül ayında ABD öncülüğünde DEAŞ'e karşı küresel koalisyon kurulması bu çerçevede bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye de bu koalisyona katılmış ve DEAŞ ile mücadeleye katkı vermiştir. Ancak ABD'nin Suriye'de PKK/PYD-YPG unsurlarıyla artan ilişkisi ve sonrasında ABD'nin bu terörist unsurlarla beraber hareket etmesi Türkiye'de ciddi rahatsızlık yaratmıştır.

⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/soci-mutabakatinin-bir-yili-uygulamasi-sorunlu-vazgecilmesi-zor-41334768>

¹⁰ <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/08/30/cavusoglu-rusya-idlibde-guvence-verdi/>

Türkiye'nin Suriye meselesinde geleneksel müttefiklerinden gereken desteği ve ilgiyi görememesi, hassasiyetlerine saygı gösterilmemesi Rusya tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Rusya, 9 Ağustos 2016'dan sonra, Suriye meselesinde genel olarak Türkiye'nin hassasiyet ve önceliklerini dikkate almaya çalışmıştır. İki ülke Suriye meselesinde sürece odaklanmış, yolda karşılaşılan sorunların aşılması için belirli bir anlayış birliğini 2019'un son baharına kadar sağlayabilmiştir. Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Operasyonları böyle bir arka planda gerçekleşmiştir.

Rusya, 2016 sonrasında Türkiye'yle Suriye özelinde yakın çalışırken, ekonomik ve ticari alanlarda da önemli kazanımlar elde etmeyi bilmiştir. Karadeniz altından Ukrayna'nın devre dışı bırakılmasını sağlayan TürkAkım Projesi'nin uygulamaya konması, S-400 yüksek irtifa hava savunma sisteminin Türkiye'ye satışı bu dönemin stratejik kazanımları olarak Rusya'nın hanesine yazılmıştır.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin önümüzdeki günlerde seyri, kuşkusuz Suriye'deki gelişmelerin nasıl şekilleneceğiyle yakından ilgilidir. Türkiye, 9 Ekim 2019 tarihinde, "Barış Pınarı" adını verdiği operasyonla Fırat'ın doğusundaki PKK/PYD-YPG terör unsurlarına karşı bir harekât başlatmıştır. Harekâtın stratejik ve siyasi amaçları arasında Suriye'nin kuzeyinden Türkiye'ye gelen ve gelecek terörist saldırıların engellenmesi ve Türkiye'nin Suriye sınırlarında bir güvenlik koridoru oluşturularak sayıları 4 milyona yaklaşan Suriyeli sığınmacıların bir kısmının bu bölgeye yerleştirilmesi bulunmaktadır.

Harekâtın başlangıcında, ABD yönetimi bölgedeki özel kuvvetlerini bölgeden çekme kararı almıştır. Bu, Barış Pınarı Harekâtı'na zemin hazırlasa da ABD yönetim katından yapılan ve diplomatik nezaketle uyuşmayan, Türkiye'nin ekonomisini mahvetmekle tehdit eden ve harekâta sınır çizmeye çalışan mesajlar, Türk kamuoyunda ciddi rahatsızlık yaratmıştır. Yine ABD Başkanı Trump'ın tüm diplomatik usul ve nezaket kurallarını çiğneyen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilen mektubu Türkiye kamuoyunun ciddi tepkisini çekmiştir.

Rusya ise bu operasyona başlangıçta daha temkinli yaklaşmış, ancak Türkiye'nin operasyonu ile ilgili kaygılarını açıklamaktan da çekinmemiştir.¹¹ Bununla birlikte 10 Ekim 2019'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'yi kınamaya yönelik bir karar tasarısı Rusya ve ABD tarafından veto edilmiştir. Astana Süreci'nin bir diğer ortağı İran ise Türkiye'nin güney sınırlarında gerçekleştirdiği askeri operasyona karşı olduğunu bildirmiş, Adana Mutabakatı'nı hatırlatarak, Suriye rejimi ile Türkiye arasında arabuluculuk yapabileceğini bil-

¹¹ <https://theworldnews.net/tr-news/putin-in-deas-kaygisi>

dirmiştir.¹²

Barış Pınarı Harekatı'nın ardından Türkiye hem ABD hem de Rusya ile iki ayrı mutabakat muhtırası imzalamıştır. Bunlardan ilki 17 Ekim 2019 tarihinde ABD Başkan Yardımcısının Türkiye'ye ziyareti esnasında¹³; diğeri ise 22 Ekim 2019'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya lideri Putin'i ziyaretinde Soçi'de imzalanmıştır¹⁴.

İmzalanan bu iki mutabakat metni, Suriye'nin kuzeyinde ve Türkiye'nin güney sınırlarında yeni bir statüko oluşturmuşa benzemektedir. ABD, askeri birliklerini bu bölgeden Suriye'nin daha iç kesimlerine, Suriye'nin petrol yataklarına doğru çekerken, Barış Pınarı Harekat bölgesindeki PKK/PYD-YPG unsurlarının bu alanı boşaltmasını da kabul etmiştir.

Türkiye'nin Rusya ile Soçi'de imzaladığı 10 maddelik mutabakat metninde ise daha ayrıntılı düzenlemelere yer verildiği dikkati çekmektedir. Tel Abyad ile Resulayn'ı içine alan 32 kilometre derinliğindeki alan Türkiye'nin kontrolüne bırakılırken, bu harekât bölgesinin doğusunda ve batısında, Kamışlı hariç, 10 kilometrelik derinlikte Türk ve Rus ortak devriyesinin başlaması, PKK/PYD-YPG unsurlarının Türkiye sınırından 30 kilometre gerisine çekilmesi kararlaştırılmıştır.

Türkiye, Barış Pınarı Harekatı neticesinde sınırlarında kısıtlı bir bölgede güvenlik koridoru oluşturmayı hem Rusya hem de ABD'ye kabul ettirmekle beraber sınırlarımızda çok parçalı ve çok aktörlü yapı devam etmiştir. Buna karşın harekâtın ardından Türkiye'nin son derece hassas olduğu ve milli güvenliği açısından tehdit olarak gördüğü PKK/PYD-YPG terör unsurları, uluslararası meşruiyet ve tanınırlık kazanma konusunda önemli mesafe kaydetmiştir. Nitekim, hem ABD hem Rusya bu terör grubu liderlerini muhatap almaya başlamıştır.

ABD'nin Suriye'de rolünün zayıflamasıyla bu sürecin en önemli kazananı kuşkusuz Rusya olmuştur. Rusya, 2019 sonunda, Suriye denklemine en önemli belirleyici güç konumuna gelmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye ve Rusya 2000'li yılların başından itibaren ikili ilişkilerinde ticaret ve ekonomiyi ön plana çıkararak, karşılaştıkları ikili siyasi sorunları da bu kompartımandan ayırarak, ilişkilerin zarar görmemesine gayret göstermiştir. Ancak Karadeniz, Kafkaslar ve son olarak Suriye'de görüldüğü üzere, Rusya ulusal çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yle ticari ilişkilerini rahatlıkla

¹² <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201910081040339867-iran-disisleri-bakani-zarif-adana-mutabakati-turkiye-suriye-iliskileri-icin-bir-cerceve-olusturuyor/>

¹³ <https://www.tcgb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/111163/suriye-nin-kuzeydogusuna-iliskin-turkiye-abd-ortak-aciklamasi->

¹⁴ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-rusya-federasyonu-arasinda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/1622980>

görmezden gelebileceğini göstermiştir. Yine, ikili ilişkileri kurumsal bir altyapıya oturtmak için karşılıklı çaba gösterilse de kriz anlarında bu yapının çok da etkin işlemediği anlaşılmıştır.

Türkiye, Suriye meselesinin başlangıcında, Rusya'yla ayrı kamplarda yer almıştır. Ancak 2016'nın Ağustos ayından itibaren Türkiye bulunduğu kampı değiştirerek Rusya'yla daha yakın bir pozisyon izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin son birkaç yıldaki seyrini belirleyen Suriye meselesi henüz nihayete ermemiştir. Türkiye'nin sınırlarındaki son hamleyle Türk-Rus ilişkilerinin nasıl evirileceği de soru işaretidir. Ancak 2016'dan bugüne kadar yaşananlar Suriye meselesinde farklı çıkar ve pozisyonlara sahip iki ülkenin sürece odaklanarak sorunları aşmayı bilmesine karşın, sürecin çok ince bir çizgi de yürüdüğüünü de göstermiştir.

Diğer taraftan, sınırlarında gerçekleştirdiği son harekât, Türkiye'nin geleneksel müttefikleriyle ve bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini daha da germiştir. Barış Pınarı Harekatı'nın ardından başta Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya gibi pek çok NATO müttefiki, Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Yine Amerikan Temsilciler Meclisi, bu harekatın ardından, Türkiye'ye karşı ağır bir yasa tasarısını kabul etmiştir. Kuşkusuz Türkiye'nin geleneksel müttefikleri tarafından bölgede yalnız bırakılması, Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında Rusya'yı ziyadesiyle memnun edecek ve ikili ilişkilerde Rusya'nın elini daha da güçlendirecek bir durumdur.

Türkiye, Suriye meselesini iç dengelerini yakından ilgilendiren bir beka meselesi olarak görmektedir. Rusya, kuşkusuz bu durumun farkındadır. Rusya'nın Suriye meselesinde görünür nihai amacı ise mevcut rejimi ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyarak günün sonunda tüm yabancı güçlerin Suriye topraklarının dışına çıkmasını sağlamaktır. Rusya, esasen uluslararası güç mücadelesini topraklarına yakın bir coğrafya olan Ukrayna'dan Suriye'ye taşıyarak kendi adına stratejik bir hamle yapmıştır. Ukrayna krizinin ardından uluslararası yalnızlığa itilen Rusya, Suriye kriziyle beraber yeniden uluslararası arenada oyun kurucu bir aktör haline gelmiştir. Rusya'nın oyun kuruculuğa soyunduğu Ukrayna ve Suriye'nin yer aldığı coğrafyanın tam ortasında ise Türkiye bulunmaktadır.

Rusya, Suriye krizinde kendi stratejik amacına ulaşabilmek için, zaman zaman PKK/PYD-YPG unsurlarıyla yakınlaşarak Türkiye'nin damarına basacak taktiksel adımlar atmaktan çekinmemiştir. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki operasyonlarının ardından Suriye rejimi ile PKK/PYD-YPG terör unsurları arasında bir uzlaşma olup olmayacağı, olacaksa Rusya'nın bu uzlaşmadaki tutumu önemlidir.

Türk-Rus ilişkilerine yakın dönemde yön veren Suriye'deki savaş henüz nihayete ermemiştir. Nihayete ermeyen her savaşta olduğu gibi sahadaki dengeler sürekli değişmektedir.

Bölüm Referansları

Aydın, Mustafa, 2004, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", Turkish Studies, 5:2

Büyükakıncı, Erhan, 2012, "Türk-Rus İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Güvenlik Sorunsalından Çok Boyutlu Derinliğe Geçiş", Sovyetler Birliği'nin Dağılımından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar ve Türkiye ile İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

Çelikpala, Mitat, 2019, "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği", EDAM, 2019/5

Kardaş, Şaban, 2016, "Beşinci Yılında Suriye Krizi", Ortadoğu Analiz, Cilt: 8, Sayı: 73

Kelkitli, Aslı F., 2017, "Turkish-Russian Relations, Competition and Cooperation in Eurasia", Birinci Baskı, Routledge, New York

Koçak, Cemil, 1997, "Türkiye Tarihi 4. Cilt, Çağdaş Türkiye 1908-1980", Cem Yayınevi, 5. Basım

Sander, Oral, 2007, "Siyasi Tarih 1918-1994", İmge Kitapevi, 16. Baskı

Sezer, Duygu B., 2000, "Turkish-Russian relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership", Turkish Studies, 1:1

Stone, Norman, 2018, "İmparatorluk Oyunları, Avrupa ve Ortadoğu'yu Şekillendiren Yıllar", Ketebe Yayınları, No:19.

Yeltin, Hüseyin, Işık, Kübra, 2017, "Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi", Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:3

II. BÖLÜM

Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari ve Ekonomik İlişkiler

(I) Türkiye ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Kısa Tarihi

Ekonomi ve ticaret Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin bel kemiğini oluşturmaktadır. Türkiye ve Rusya bölgesel ve uluslararası sorunlarla ikili ekonomik ilişkileri çok uzun bir süre birbirinden ayırmış, ekonomik/ticari ilişkileri ile politik sorunları ayrı ayrı değerlendirmeye çalışmıştır. Esasen bu yakın zamana özgü bir strateji değildir.

Daha Cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren ekonomi ve ticaret, her iki ülke için ilişkilerin çimentosu olmuştur. Anadolu'daki Hükümet, Kurtuluş Savaşı ve milli mücadele esnasında Bolşeviklerden önemli yardımlar görmüştür. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması sonrasında Sovyetler, Türk Hükümetine yılda 10 milyon ruble vermeyi taahhüt etmiştir. Yine taraflar arasındaki ilk ticaret anlaşması daha Cumhuriyet kurulmadan önce Mayıs 1922'de imzalanmıştır [Özel ve Uçar, 2019, s:5].

Genç Cumhuriyet, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının ardından ekonomi politikalarında önceliği sanayileşmeye vermiştir. 1929 sadece dünyada değil, Türkiye'de ekonomi politikaları açısından kritik bir yıldır. Lozan'da varılan anlaşma gereği Türkiye 1929'a kadar kendi gümrük tarifelerini belirleyememiştir [Pamuk, 2014, s:181]. Ancak bu yasal kısıdın ortadan kalkması ve dünyadaki ekonomik konjonktürün etkisiyle 1930'dan itibaren devlet öncülüğünde sanayileşme prensibi hayata geçirilmiştir. Başbakan İnönü 1930 yılında demiryolunun Sivas'a ulaşması vesilesiyle yaptığı konuşmada "Biz iktisadiyatta mutedil devletçiyiz. Bizi bu yola sevk eden, memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür" diyerek kendisini hem liberalizmden hem de sosyalizmden ayırarak ekonomi politikalarında karma bir yol bulmaya çalıştıklarını göstermiştir [a.g.e, s:188].

1933 yılından sonra, devlet ilk önemli sanayi tesislerini kurmaya başlamıştır. Bunun yapılabilmesi için atılan ilk adım ise İsmet Paşa'nın 1932 Mayıs ayında Sovyetler Birliği'ne gitmesi ve orada bir anlaşma imzalanmasıdır. Sovyetler, Türkiye'nin sanayi hareketi için kredi açmayı ve teknik yardım sağlamayı kabul etmiştir. Bunun bir program dahilinde gerçekleştirilmesi için 1932 yazından itibaren Sovyet uzmanlar Türkiye'ye gelmiş, 1934 başında ise Sovyetler Birliği'yle kredi ve teknik yardım protokolü imzalanmıştır. Protokol, memleketin sanayileşmesinde kullanılacak teknik ekipman ve makineler için Sovyetler'den 8 milyon dolar kredi alınmasını ve hiçbir faiz ödemesine gerek kalmaksızın kredinin 20 yılda ödenmesini hükme bağlamıştır [Kuruç, 2011, s:375]. Aynı yıl Türkiye'nin ilk sanayi programı da yine Sovyet teknik desteğiyle yürürlüğe konmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkiler nispeten olumlu seyretmesine karşın, savaştan sonra tablo değişmiştir. Türkiye ve Rusya soğuk savaş döneminde ayrı kamplarda yer almasına karşın, zaman zaman ticari ilişkileri farklı bir şekilde ele almayı da bilmiştir. Bu çerçevede, 1966'da Türkiye'ye gelen Sovyetler Başbakanı Aleksey Kosigin verdiği beyanatta: "Ülkelerimiz arasındaki ekonomik işbirliği başarıyla gelişebilir. Sovyetler Birliği diğer ülkelere kendi ulusal sanayilerini kurmalarını ve dolayısıyla ülkelerinde işsizliği önlemelerini sağlayacak bir ekonomik yardım ve ekonomik işbirliğinden yanadır" diyerek ikili ilişkilere işlevsel bir boyut eklemiştir. Yine bu dönemde Sovyetler'den alınan destek ve sağlanan işbirliğiyle İzmir Aliağa Rafinerisi, İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası gibi önemli ağır sanayi tesisleri kurulmaya başlanmıştır [Polatoğlu, 2019, s: 483-485].

Soğuk savaşın henüz devam ettiği bir dönemde bir diğer yakınlaşma ise 1984'te gerçekleşmiştir. Dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın Sovyetler Birliği ile imzaladığı doğalgaz anlaşması sonraki otuz yılın ilişkilerine de yön vermiştir. 1984'te imzalanan bu anlaşmaya göre Rusya, Türkiye'ye doğalgaz satacak; karşılığında da Türkiye'den mal ve hizmet satın alacaktır. Böylece doğalgaz karşılığı ticaret, Türk özel sektörünün Rus pazarına daha Sovyetler çökmeden girmesine imkân tanımıştır. Nitekim, önemli bazı inşaat taahhüt şirketleri daha 1980'lerin sonlarında bu piyasaya girmeye başlamış ve bu coğrafyada belirli bir ün kazanmıştır. Turgut Özal, Sovyetler Birliği ve Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Rusya ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde iş dünyasına özel önem vermiş, yurtdışı ziyaretlerinde iş insanlarını da ziyaret heyetlerine dahil etmiştir. Turgut Özal ile beraber ekonomi ve ticaret diplomatik ve siyasi ilişkilerde anahtar bir rol oynamaya başlamıştır [Öniş ve Yılmaz, 2015, s:5].

1990'ların sonunda imzalanan ve 2003 başında faaliyete başlayan Mavi Akım Projesi'yle, Türkiye ve Rusya arasındaki enerji temelinde ticari ilişkiler yeni bir aşamaya girmiştir. Rusya için Türkiye güvenilir bir enerji pazarına dönüşürken; Türkiye için Rusya önemli bir enerji tedarikçisi olmuştur. Türkiye ve Rusya sadece enerjide değil, ticaret, turizm, inşaat gibi pek çok alanda ekonomik bağımlılık ilişkileri yaratmaya çalışmıştır. Ancak zaman içerisinde enerji temelindeki ticaret iki ülke arasında asimetric ilişkinin de temellerini atmıştır.

Mayıs 2010'da kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi sadece ikili ilişkilerin değil, ekonomik ilişkilerin kurumsal bir alt yapıya kavuşturulması açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2013'te Moskova'da gerçekleştirilen 4. Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısında Rusya Devlet Başkanı Putin, mevcut ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra başta otomotiv ve metal sanayi ile finans ve yenilikçilik konularında işbirliğinin daha da sıkılaştırılacağından bahsetmiştir.

Her iki ülke uzun yıllar boyunca ticaret ve ekonomiyi diğer sorunlarla karıştırmamaya özen gösterse de Suriye krizi ve Türkiye'nin Rusya'ya ait savaş uçağını düşürmesinin ardından Rusya, Türkiye'ye dönük ekonomik yaptırımlar uygulamaktan da çekinmemiştir. Nitekim bu olayın ardından Rusya'nın 29 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'ye karşı açıkladığı yaptırım listesinde;

- (i) Türk vatandaşlarının, 1 Ocak 2016'dan itibaren, Rusya'da çalışmasına yasak getirilmesi,
- (ii) Vizesiz seyahat uygulamasının 1 Ocak 2016'dan itibaren sonlandırılması,
- (iii) Merkezi Türkiye'de bulunan firmaların Rusya'da güvenliği ilgilendiren alanlarda faaliyet göstermesinin yasaklanması,
- (iv) Türkiye'de üretilmiş belirli ürünlerin Rusya'ya girişinin yasaklanması,
- (v) Rusya'ya taşımacılık yapan firmalara denetimlerin sıkılaştırılması,
- (vi) Tarifeli uçuşlar dışında charter uçuşların askıya alınması ve Rus tur operatörlerinin Türkiye'ye tur düzenlemesinin yasaklanması gibi başlıklara yer vermiştir.¹⁵

Rusya, Gürcistan ve Ukrayna ile yaşadığı diğer krizlerde enerji kartını bir silah olarak kullanmaktan çekinmezken, Türkiye'ye karşı enerji kozunu kullanmamıştır. Ancak Türkiye, Rusya ile yaşadığı beklenmedik krizin ardından enerji arz güvenliği açısından ne kadar kırılgan bir durumda olduğu gerçeğiyle de yüzleşmiştir. Ancak, 2016'nın ikinci yarısında Türkiye ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden canlanmasıyla beraber, iki ülke arasındaki enerji temelli ekonomik ve ticari ilişkiler de yeniden hız kazanmıştır.

10 Ekim 2016 tarihinde İstanbul'da imzalanan TürkAkım Projesi'ne ilişkin iki ülke hükümetleri arasındaki anlaşma, 2 Aralık 2016'da TBMM tarafından onaylanmış, 24 Aralık 2016'da ise Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İkili ilişkilerin donduğu 2015 Kasım ayı ile 2016'nın Ağustos ayları arasında yapımı duran Akkuyu Nükleer Güç Santrali'ndeki çalışmaların da hızlandırılmasına yine bu dönemde karar verilmiştir.

¹⁵ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19676>

2017'nin Nisan ayında Türkiye'nin Rusya ile S-400 uzun menzilli hava savunma sistemi tedarik anlaşması imzalamasıyla ikili ticari ilişkilere stratejik silah sistemleri de eklenmiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin, 2019'un Temmuz ayında Türkiye ile Rusya ilişkilerini stratejik ortaklık olarak ilan ederken, özellikle TürKA-kım projesine, Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi'ne ve S-400 satışına atıfta bulunması dikkat çekicidir. Bu projelerin büyük kısmı 2016 yılından sonra ikili ilişkilerin yeniden restore edildiği ve Türkiye'nin Suriye'de sıkıştığı bir dönemde uygulamaya geçmiştir.

Türkiye ve Rusya arasındaki ikili ilişkiler özellikle yönetim katında "stratejik ortaklık" olarak tanımlansa da bu tanımın geçerliliğine kuşkuyla bakanlar da vardır. Öniş ve Yılmaz (2015, s:2) iki ülke arasındaki artan ekonomik bağımlılığa ve ekonomik girişimlere rağmen ikili ilişkilerin pek çok tartışma ve çatışma noktası içerdiğine dikkati çekmektedir. Yazarlar ilişkilerin bulunduğu düzey, jeopolitik oryantasyondaki ve politik görünümdeki farklılıkların büyüklüğünü dikkate alarak, Rusya ve Türkiye arasındaki stratejik ortaklık tanımlamasını abartılı bulmaktadır. Türkiye ve Rusya bugüne kadar ilişkileri vagonlara ayırıp, politik sorunlar ile ekonomik ilişkileri birbirine karıştırmamaya özen göstermiştir. Ancak bu stratejinin de sınırlarının olduğu Suriye krizi ve ardından yaşanan sıkıntılarda açıkça görülmüştür.

(II) Türkiye ve Rusya Ekonomilerine Genel Bakış

Türkiye ve Rusya milli gelir büyüklükleri itibarıyla dünyanın en büyük 20 ekonomisi [G-20] liginde yer almaktadır. Yine, kişi başına gelir itibarıyla da her iki ekonomi Dünya Bankası'nın "üst-orta gelir" grubunda bulunmaktadır. 2018 itibarıyla Rusya dünyanın en büyük 11. ekonomisi iken, Türkiye dünyanın en büyük 19. ekonomisidir. Cari dolar kuruyla bakıldığında ise Rusya'nın milli geliri Türkiye'nin iki katından fazladır. Yine 2018 verilerine göre Türkiye'nin kişi başına geliri Rusya'nın yüzde 82'si kadardır.

Enflasyon, işsizlik, cari denge gibi temel makro ekonomik istikrar göstergelerinde Rusya'nın, Türkiye'den daha iyi konumda olduğu dikkati çekmektedir. Yine dış borçların milli gelire ve rezervlerin dış borca oranı gibi önemli finansal istikrar göstergelerinde de Rusya'nın durumu Türkiye'den daha iyidir.

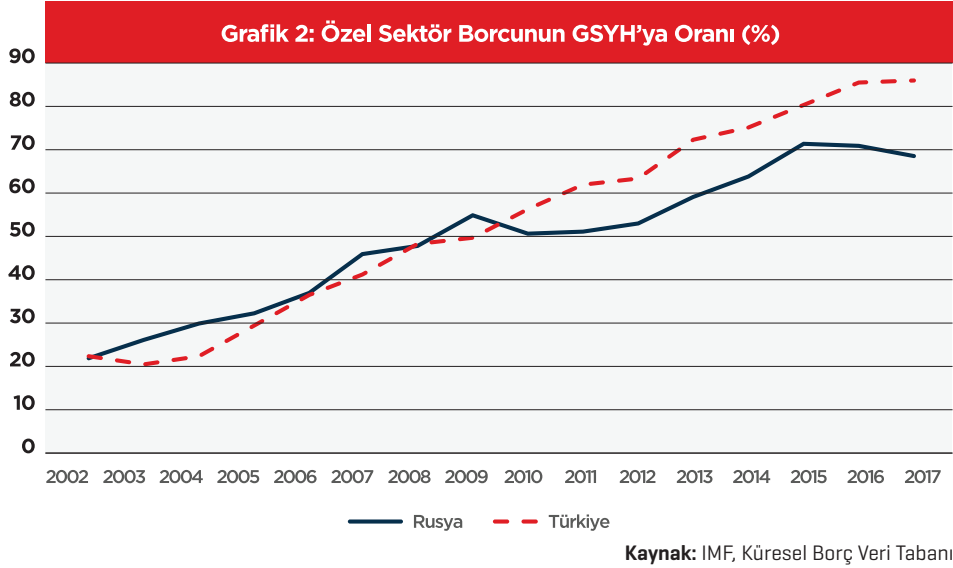
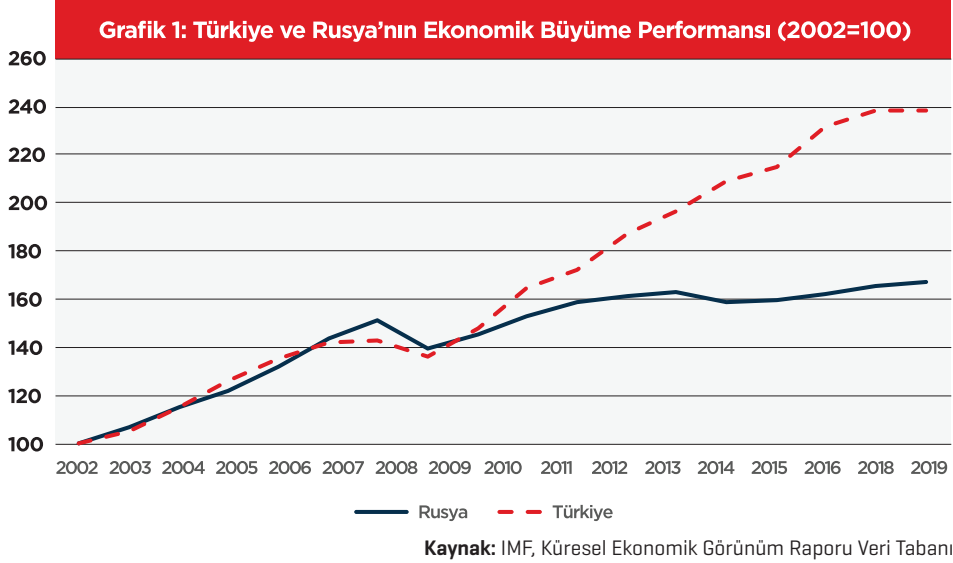
Tablo 1: Türkiye ve Rusya Ekonomisine İlişkin Temel Göstergeler (2018)		
	Türkiye	Rusya
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Cari, Milyar Dolar)	766,4	1.630,7
Kişi başına Gelir (Cari, Dolar)	9.346	11.327
Enflasyon (%)	20,3	4,3
İşsizlik (%)	11,0	4,8
Nüfus (Bin Kişi)	82.004	143.965
Cari İşlemler Dengesi (GSYH'ya Oran, %)	-3,6	7,0
Brüt Dış Borç /GSYH (%)	59	28
Rezerv / Dış Borç Stok Oranı (%)	16	84

Kaynak: IMF, Dünya Bankası

Türkiye ve Rusya'nın ekonomik büyüme performansı, 2008-2009 küresel krize kadar, büyük benzerlik göstermiştir. Ancak küresel krizin ardından her iki ekonominin büyüme performanslarının birbirinden ayrıştığı dikkati çekmektedir. Bunun ardında kuşkusuz birbirinden farklı çok sayıda faktör bulunmaktadır.

Türkiye, küresel krizin ardından dış kaynak kullanımına hız verip borçla ekonomisini şişirirken, Rusya'nın Türkiye'ye göre daha ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Nitekim Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre küresel krizin

ardından (2009-2017) Türkiye’de özel sektör borcunun milli gelire oranı yüzde 49’dan yüzde 85’lere çıkarken, aynı dönemde Rusya’da özel sektör borcunun milli gelire oranı yüzde 55’lerden yüzde 68’lere çıkmıştır. Küresel krizin ardından özel sektörü en hızlı borçlanan ekonomilerden birisi Türkiye olmuştur.

Türkiye ve Rusya’nın büyüme performansını kriz sonrasında ayırtıran bir diğer husus ise siyasi ve jeostratejik risklerdir. Rusya’nın 2014’te Kırım’ı ilhakı sonrasında Batı dünyasının uygulamaya koyduğu ekonomik ambargolar ve uluslararası petrol fiyatlarındaki gerileme Rus ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

[III] Türkiye-Rusya Arasındaki İkili Ekonomik İlişkiler**a) Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Yeri**

Rusya, Türkiye'nin önemli ticaret ortaklarından. 2018 dış ticaret verilerine göre Almanya'dan sonra en büyük ikinci ticaret ortağımız Rusya'dır. Yine Rusya; en çok ihracat yaptığımız ülkeler arasında on ikinci, en çok ithalat yaptığımız ülkeler arasında ise birinci sıradadır.

Tablo 2: En Çok İhracat Yaptığımız Ülkeler (2018 İtibariyle)			
Sıra	Ülkeler	Milyar \$	İhracat Payı (%)
1	Almanya	16,1	9,6
2	Birleşik Krallık	11,1	6,6
3	İtalya	9,6	5,7
4	Irak	8,3	5,0
5	ABD	8,3	4,9
6	İspanya	7,7	4,6
7	Fransa	7,3	4,3
8	Hollanda	4,8	2,8
9	Belçika	4,0	2,4
10	İsrail	3,9	2,3
11	Romanya	3,9	2,3
12	Rusya Federasyonu	3,4	2,0
13	Polonya	3,3	2,0
14	BAE	3,1	1,9
15	Mısır	3,1	1,8
	Toplam İhracat	167,9	100,0

Kaynak: TÜİK

Tablo 3: En Çok İthalat Yaptığımız Ülkeler (2018 İtibariyle)			
Sıra	Ülkeler	Milyar \$	İthalat Payı (%)
1	Rusya Federasyonu	22,0	9,9
2	Çin	20,7	9,3
3	Almanya	20,4	9,1
4	ABD	12,4	5,5
5	Gizli Ülke	11,0	4,9
6	İtalya	10,2	4,6
7	Hindistan	7,5	3,4
8	Birleşik Krallık	7,4	3,3
9	Fransa	7,4	3,3
10	İran	6,9	3,1
11	Güney Kore	6,3	2,8
12	İspanya	5,5	2,5
13	Japonya	4,1	1,8
14	BAE	3,8	1,7
15	Belçika	3,6	1,6
	Toplam İthalat	223,0	100,0

Kaynak: TÜİK

Türkiye, Rusya'yla ticaretinde açık vermektedir ve yıllar itibariyle de bu ticaret açığı artmaktadır. 2002'de toplam dış ticaret açığımız içinde Rusya'nın aldığı pay yüzde 17,6 iken, aynı oran 2018 itibariyle yüzde 33,7'ye çıkmıştır. 2019'un ilk dokuz aylık döneminde ise Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı 22,7 milyar dolar olurken, bunun 13,8 milyar doları Rusya'ya karşı verilen açıktan gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2019'un ilk dokuz ayında gerçekleşen dış ticaret açığının yüzde 60,9'u Rusya'yla yapılan ticaretten kaynaklanmıştır.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı ve Rusya'nın Aldığı Pay (Milyar \$, %)							
	2002	2007	2011	2014	2016	2018	2019 (İlk 9 Ay)
Rusya'ya Dış Ticaret Açığımız (Milyar \$)	2,7	18,8	18,0	19,3	13,4	18,6	13,8
Toplam Dış Ticaret Açığımız (Milyar \$)	15,5	62,8	105,9	84,6	56,1	55,1	22,7
Toplam Dış Ticaret Açığımız İçinde Rusya'nın Payı (%)	17,6	29,9	17,0	22,9	23,9	33,7	60,9

Kaynak: TÜİK

Bu durum büyük ölçüde iki ülke arasında gerçekleşen ticarete konu ürünlerin yapısındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye, Rusya'ya meyve ve sebze, giyim eşyası gibi ikamesi kolay, talep esnekliği yüksek ürünler satarken; Rusya Türkiye'ye doğalgaz, petrol ürünleri gibi ikamesi güç ve talep esnekliği zayıf ürünler satmaktadır.

Tablo 5: Rusya'ya En Çok İhraç Edilen İlk 10 Ürün (2018 itibariyle, Milyon \$)		
Sıra	Ürün	İhracat
1	Meyve ve sebzeler	727
2	Motorlu kara taşıtları, bisiklet, motosiklet aksam ve parçası	334
3	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	258
4	Tekstil ürünleri (iplik, kumaş, yer kaplamaları, hazır eşya)	227
5	Diğer genel endüstri makina / cihazların aksamları	165
6	Elektrik makinaları, cihazları ve aletleri, vb. aksam, parçalar	165
7	Demir, çelik, bakır, nikel, alüminyum ve diğer adi metallerden eşya	147
8	Ayakkabılar ve aksamı	132
9	Özelliği olan belirli sanayiler için makinalar ve aksamı	122
10	Prefabrik yapılar; sıhhi su tesisatı, ısıtma ve sabit aydınlatma cihazları	94
İlk 10 Ürün Toplamı		2,369
Rusya'ya Yapılan Toplam İhracat		3,400

Kaynak: TÜİK

Tablo 6: Rusya'ya En Çok İthal Edilen İlk 10 Ürün (2018 itibariyle, Milyon \$)		
Sıra	Ürün	İthalat
1	Gizli veri	6,318
2	Petrol, petrolden elde edilen ürünler	5,144
3	Demir ve çelik	3,081
4	Taş kömürü, kok kömürü ve biriket kömürü	1,476
5	Demir ihtiva etmeyen madenler	1,436
6	Hububat, hububat ürünleri	1,404
7	Metal cevherleri, döküntüleri, hurdaları	1,008
8	Organik kimyasal ürünler	287
9	Hayvanlar için gıda maddeleri	284
10	Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	255
İlk 10 Ürün Toplamı		20,692
Rusya'dan Yapılan Toplam İthalat		21,990

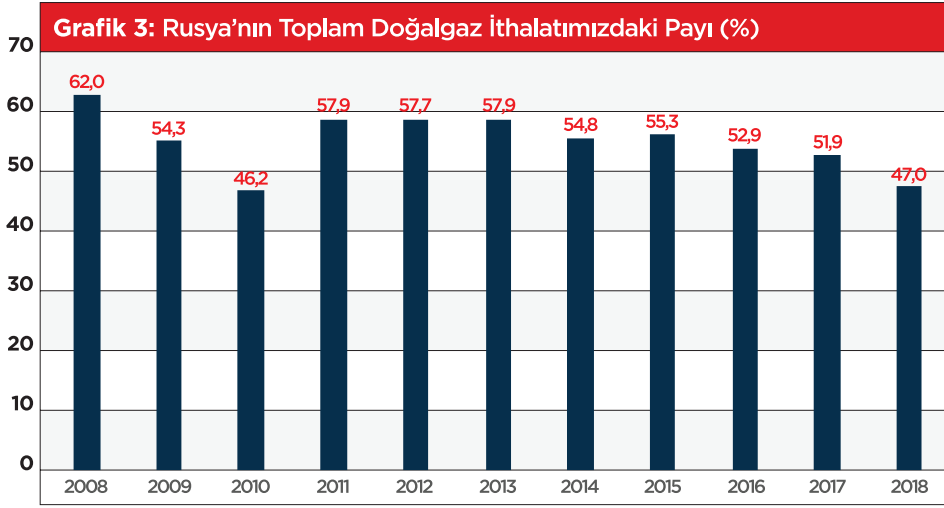
Kaynak: TÜİK, "Gizli Veri" büyük ölçüde doğalgaz ithalatını kapsamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaretten büyük ölçüde Rusya'nın kazançlı çıktığı ve bu kazancın Rusya lehine yıllar itibariyle geliştiği dikkati çekmektedir.

b) Türkiye'nin Enerji İhtiyacını Karşılama Rusya'nın Yeri

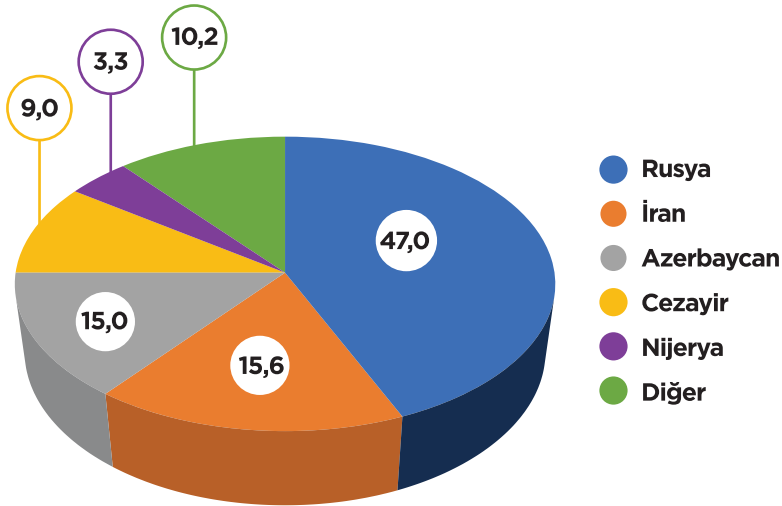
Türkiye ile Rusya ilişkilerinin bel kemiğini enerji sektörü oluşturmaktadır. Bu, aynı zamanda, Türkiye ile Rusya arasında ticari ve ekonomik ilişkilerde asimetrik bağımlılığın da ana sebebidir.

Türkiye'nin en büyük doğalgaz tedarikçisi Rusya'dır. Türkiye'nin doğalgaz ithalatı içinde Rusya'nın payı son yıllarda nispeten gerilese de aslan payını hala bu ülke almaktadır. 2018 itibariyle, Türkiye'nin toplam doğalgaz ithalatı içinde Rusya'nın aldığı pay yüzde 47'dir. Doğalgazda ikinci en büyük tedarikçi konumunda olan İran'ın payı ise yüzde 16 civarındadır.

Kaynak: EPDK

Grafik 4: Doğalgaz İthalatımızın Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı (% , 2018)

Kaynak: EPDK

Türkiye'nin kaynak ülke çeşitliliğini artırması enerji arz güvenliği açısından stratejik bir tercih olarak belirlenmiştir [Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017, s:23]. Bununla beraber son yıllardaki uygulamaya bakıldığında bu stratejik tercihe aykırı kararlar alındığı da görülmektedir. Nitekim, Rusya'ya büyük kolaylıklar gösterilerek inşasına izin verilen TürkAkım Projesi'yle doğalgazda Rusya'ya bağımlılığın daha da artacağı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda TürkAkım Projesi'ne AB'nin tavrı da yakından izlenmelidir. Tıpkı Türkiye gibi, AB de doğalgazda Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı kendisine stratejik bir tercih olarak belirlemiştir. Bu nedenle, AB'nin Türkiye üzerinden Avrupa pazarına yeni bir boru hattı açılması anlamına gelen TürkAkım Projesi'ne pek de olumlu bakmadığı bilinmektedir. [Özel ve Uçar, 2019, s: 20-21].

Rusya Ukrayna'yı devre dışı bırakarak, Türkiye'yi doğalgaz tedarikinde, daha ucuza mal ettiği bir proje ile kendisine daha fazla bağlayarak ve karşılığında büyük bir taviz vermeden Türk Münhasır Ekonomik Bölgesini kullanmıştır. TürkAkım Projesi bu projeye alternatif gösterilen Güney Akım Projesi'ne göre 2 bin 100 kilometre daha kısadır. Sadece bunun, Rusya'ya 10 milyar dolarlık bir avantaj sağlayacağı anlaşılmaktadır. Türkiye, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden geçen Batı hattından aldığı Rus gazını, aynı koşullarla, artık TürkAkım hattı üzerinden alacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin yeni hattan doğalgazı daha ucuza almak gibi bir imkânı da bulunmamaktadır. Ancak Rusya hem Ukrayna'ya hem de Romanya ve Bulgaristan'a transit geçiş ücreti ödemeyecek ve bu ticaretten ilave kar elde edecektir. Diğer taraftan Rusya, Avrupa'ya TürkAkım üzerinden gaz taşıyacak ikinci hattı tek taraflı kapatma hakkını elinde tutmaktadır. Ayrıca Gazprom istediği takdirde bu ikinci hat üzerinden üçüncü ülkelerle gaz ticareti yapabilecek ve bunun için Türkiye'den herhangi bir izin veya onay almayacaktır [Demirci, Mehmet Cem, Ocak 2019].

Enerjide Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı amaçlayan Türkiye'nin bu amaçla çelişen bir diğer hamlesi Akkuyu Nükleer Güç Santrali olmuştur. Doğalgazda zaten Rusya'ya bağımlı olan Türkiye, bir başka enerji kaynağı olan nükleer enerjide de Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir.

Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi'nde 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalar atılmış, Türk ve Rus Hükümetleri arasındaki anlaşmanın uygun bulunduğu dair kanun, 21 Temmuz 2010 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Projenin tahmini maliyeti 20 milyar dolardır. Santral, her biri 1200 Megawattlık dört reaktörden oluşmakta ve santralin 2030 yılında Türkiye'nin toplam elektrik enerjisi ihtiyacının yüzde 6'sını karşılaması beklenmektedir [Özel ve Uçar, 2019, s: 24].

Rusya ile imzalanan anlaşmanın detaylarına bakıldığında, hem santral hem de santralde üretilen elektriğin sahibi Rusya Federasyonu Devlet Atom Enerjisi Kuruluşu'dur [ROSATOM]. Yapılan anlaşmaya göre kurulacak proje şirketinin [Akkuyu Nükleer A.Ş.] başlangıçta sermayesinin yüzde 100'ü Rus tarafına ait olacak ve Rusya'nın proje şirketindeki payı hiçbir zaman yüzde 51'in altına düşmeyecektir.

Rusya ile imzalanan anlaşmaya göre Türkiye; Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde üretilmesi planlanan elektriğin Birinci ve İkinci Üniteler için yüzde 70'ine, Üçüncü ve Dördüncü Üniteler için yüzde 30'una, her bir güç ünitesinin ticari işletmeye alınmasından itibaren 15 yıl boyunca kilovatsaati 12,35 sentten alım garantisi vermiştir. Yine Birinci ve İkinci Üniteye üretilen elektriğin yüzde 30'u, Üçüncü ve Dördüncü Ünitelerde üretilen elektriğin yüzde 70'i, doğrudan proje şirketi veya enerji perakende şirketleri vasıtasıyla serbest piyasaya arz edilecektir.¹⁶

Türkiye'deki santrali inşa edip işletecek olan aynı Rus şirketi, Mısır ile 2015'te 1200 Megawattlık dört üniteden oluşan ve proje bedeli 30 milyar doları bulan bir başka nükleer santral inşa projesine (El Dabaa Nükleer Güç Santrali Projesi) daha imza atmıştır. Ancak söz konusu projenin inşa ve finansman modeli Türkiye'de ki projeden oldukça farklıdır.

Her şeyden önce ROSATOM tarafından inşa edilecek nükleer tesisin sahibi Mısır Cumhuriyeti'dir. Rusya tesisi kuracak, finansmanını sağlayacak ancak tesisin işleticisi ve sahibi Mısır olacaktır. Rusya, tesisin işletme ömrü boyunca nükleer yakıtı sağlayacak, ilk 10 yıl boyunca da tesisin işletme ve bakımında Mısır'a yardımcı olacaktır.¹⁷

Türkiye ve Mısır'ın imzaladığı anlaşmanın işletme modelleri dikkate alındığında, nükleer teknolojisini öğrenme konusunda Mısır'ın daha avantajlı olduğu düşünülmektedir. Nitekim, ilk 10 yıldan sonra nükleer tesisin işletme ve bakımını Mısır hükümeti yapacaktır. Ancak Türkiye'de inşa edilecek tesisin sahibi Rusya olacaktır. İşletme ve bakım dahil tesise ait tüm iş süreçlerinden de Rusya sorumlu olacaktır. Türkiye, bu süreçte üretilecek elektriğe pazar olmaktan öteye geçemeyecektir.

Türkiye, Rusya ile ilişkilerini düzeltebilmek için, Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi'nde de bazı önemli tavizler vermiştir. 2017'de bu yatırım "stratejik" olarak değerlendirilmiş ve Rus tarafına önemli vergi ve teşvik avantajları sağlanmıştır. Asıl sözleşmede olmamasına rağmen Akkuyu Nükleer Santrali'ne liman yapılması izni de yine yakın zamanda (2019) Ruslara verilmiştir. Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin teknik ömrünün 60 yıl olacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda, Rusya ile ilişkilerin 2080'e kadar istikrarlı bir şekilde yürümesi bu projenin sağlıklı işleyişi için şart görünmektedir (Özel ve Uçar, 2019, s:24). Nitekim, 2015 sonunda Rusya ile yaşanan krizin ardından ROSATOM, nükleer tesisin hazırlıklarını durdurmaktan çekinmemiştir.

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması, Md.10

¹⁷ Mısır Rusya ile biri finansman diğeri inşa olmak üzere iki ayrı sözleşme imzalamıştır. İmzalanan finansman sözleşmesine göre Rusya proje bedelinin yaklaşık yüzde 85'i için (25 milyar dolar) 22 yıl vadeli kredi sağlayacaktır. Bu kredinin faizi yüzde 3'tür. https://power.nridigital.com/power_technology_nov18_special/project_profile_el_dabaa_nuclear_power_plant_egypt

c) Türkiye Turizmde Rusya'nın Yeri

Rusya sadece dış ticaretimiz açısından değil, turizm sektörümüz açısından da önemli bir ülkedir. Yıllar itibariyle bakıldığında Rus turistlerin sayısı istikrarlı bir artış göstermektedir. 2015'in son günlerinde Suriye sınırında bir Rus uçağının düşürülmesinin ardından Rusların Türkiye rezervasyonlarını iptal etmesiyle 2016'da ülkemize gelen Rus turist sayısı dip yapmıştır.

Ancak 2017'den sonra ilişkilerin toparlanmasıyla Rus turist sayısının yeniden arttığı ve 2018'de 4,5 milyon seviyesine ulaştığı dikkati çekmektedir. Türkiye'ye gelen turistler içinde Rusların payı, 2017'den itibaren, Almanları geçmiştir. Böylece Rusya, Türkiye'ye en çok turist gönderen ülkeler arasında ilk sıraya oturmuştur. 2018 itibariyle Türkiye'ye gelen her 100 turistten 10'u Rus vatandaşdır.

TÜİK, turizm gelirlerini "Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketiyle" tahmin etmekte ve bu gelirleri yabancı ülke yurttaşları ile yurtdışında ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bazında ayrı ayrı raporlamaktadır. Bu anketlerde, milliyetlerine göre turizm gelirleri sunulmamakla beraber, yabancıların Türkiye'de yaptığı ortalama harcamalar ile gelen turist sayılarından, turizm gelirlerini ülke bazında yaklaşık olarak hesaplamak mümkündür.

Tablo 7: Yıllar İtibariyle Turist Sayıları (Bin Kişi)									
	2007	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Rusya Federasyonu	1.859	2.644	2.647	3.049	3.452	2.843	683	3.524	4.500
Toplam	27.215	36.151	36.464	39.226	41.415	41.618	31.365	38.620	45.629
Rusların Toplamdaki Payı (%)	6,8	7,3	7,3	7,8	8,3	6,8	2,2	9,1	9,9

Kaynak: TÜİK

Bu çerçevede yıllar itibariyle bakıldığında 2011'den sonra Rus turistlerden elde edilen turizm geliri 2 milyar doları aşmış görünmektedir. Bu rakam, daha önce bahsettiğimiz krize bağlı olarak, 2016'da 482 milyon dolara kadar düşmüş, 2018'de ise 2,9 milyar dolara çıkmıştır.

Sonuç olarak turizm sektörümüz açısından Rusya pazarı önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu aynı zamanda Rusya ile ilişkilere sektörün hassasiyetini artırmaktadır. Nitekim, 2016'da Rusya ile yaşanan krizin en çok etkilediği sektörlerden birisi de turizm olmuştur.

Tablo 8: Rusya'dan Elde Ettiğimiz Turizm Geliri

Yıllar	(I): Toplam Turizm Geliri (Milyon \$)	(II): Turist Başına Harcama (\$)	(III): Rusya'dan Gelen Turist Sayısı	(IV): (II)*(III) Rusya'dan Elde Edilen Turizm Geliri (Milyon \$)
2006	18.594	803	1.509.398	1.212
2007	20.942	770	1.859.426	1.431
2008	25.415	820	2.180.025	1.788
2009	25.064	783	2.065.588	1.618
2010	24.931	755	2.392.927	1.806
2011	28.116	778	2.644.239	2.056
2012	29.007	795	2.647.090	2.106
2013	32.309	824	3.049.035	2.511
2014	34.306	828	3.451.749	2.859
2015	31.465	756	2.842.972	2.149
2016	22.107	705	683.335	482
2017	26.284	681	3.524.256	2.398
2018	29.513	647	4.500.408	2.911

Kaynak: TÜİK, Kendi Hesaplamamız

d) Yurtdışı Müteahhitlik Sektörü ve Rusya Pazarının Yeri

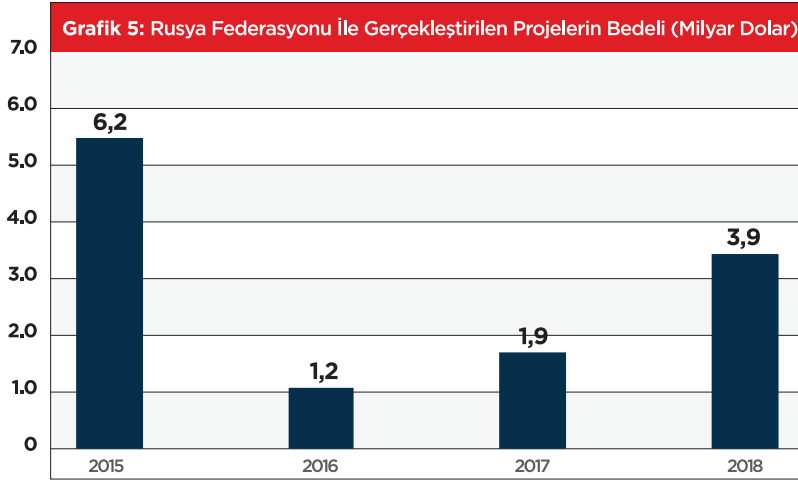
Yurtdışı müteahhitlik sektörü için Rusya, önemli bir pazardır. 1972'den günümüze kadar müteahhitlik firmalarımızca yurtdışında üstlenilen projelerin ülkelere göre dağılımına bakıldığında, Rusya yüzde 19,3'lük payla birinci sıradadır [Türkiye Müteahhitler Birliği, 2019 Şubat, s: 10].

Tablo 9: Yurtdışı Müteahhitlik Projelerinin Dağılımı (1972-2018)

Ülkeler	Proje Sayısı	Toplam Proje Bedeli (Milyar \$)	Pay %
Rusya Federasyonu	1.961	73,1	19,3
Türkmenistan	1.016	47,8	12,6
Libya	602	28,9	7,6
Irak	973	25,7	6,8
Kazakistan	486	24,6	6,5
Suudi Arabistan	353	23,2	6,1
Katar	144	16,9	4,5
Cezayir	348	15,6	4,1
Azerbaycan	397	12,7	3,3
BAE	133	11,3	3,0
Kuveyt	38	7,0	1,8
Afganistan	696	6,6	1,7
Ukrayna	177	5,9	1,6
Umman	51	5,5	1,5
Gürcistan	226	4,6	1,2
İran	52	4,2	1,1
Fas	63	4,1	1,1
Romanya	172	4,1	1,1
Pakistan	63	3,4	0,9
Diğerleri	1.655	54,1	14,3
Toplam	9.606	379,3	100,0

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği, Şubat 2019

Türk müteahhitlerinin son yıllarda Rusya'daki iş hacimleri incelendiğinde, 2015'te 6 milyar doları geçen iş hacminin, Rusya ile yaşanan siyasi krizin ardından, 2016'da hızla dip yaptığı dikkati çekmektedir. İlişkilerin normalleşmeye başlamasıyla 2017 ve 2018'de alınan iş hacmi artmakla beraber 2015 seviyelerinin oldukça gerisinde kalmaya devam etmektedir.

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği, Şubat 2019

Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri açısından önemli bir pazar olan Rusya’da son yıllarda Türk müteahhitlik sektörünün sıkıntılarının da arttığı anlaşılmaktadır. Türk şirketlerinin, Rusya’da pazar daralmasından ve kâr paylarının düşmesinden şikâyet etmeye başladığı görülmektedir [Rus Türk İşadamları Birliği, 2019 Şubat, s:10].

Kuşkusuz bu sektörün ekonomik ve jeopolitik sorunlara duyarlı yapısı sektörün iş hacmini doğrudan etkilemektedir. İş hacminin gerilemesinde, 2014’ten sonra Rusya’ya uygulanan ambargoların ve bu ülkede düşen ekonomik büyüme performansının da etkili olduğu düşünülmektedir.

Bölüm Referansları

Demirci, Mehmet Cem, “Türk Akım mı, Rus Akım mı? Boru Hattı En Çok Kime Yarıyor?”, Görüş, <https://tr.euronews.com/2019/01/28/turk-akimi-mi-rus-akimi-mi-dogal-gaz-boru-hatti-en-cok-kime-yariyor>

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017, “2015-2019 Stratejik Planı”

Kuruç, Bilsay, 2011, “Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Büyük Devletler ve Türkiye”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı

Öniş, Ziya, Yılmaz, Şuhnaz, 2015, “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, Third World Quarterly

Özel, Soli, Uçar, Belkis Gökçe, 2019, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, EDAM, 2019/11

Pamuk, Şevket, 2014, “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Baskı

Polatoğlu, M. GÖKHAN, 2019, “Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Rus Türk İş Adamları Birliği, Şubat 2019, “Rusya İnşaat Sektöründeki Gelişmeler ve Türk Firmaları”

Türkiye Müteahhitler Birliği, 2019 Şubat, “Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Raporu”

III. BÖLÜM

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yeni Boyut: Stratejik Silah Ticareti

S-400: Ticari veya Stratejik Tercih

Türkiye'nin, yüksek irtifa hava savunma sistemi ihtiyacını karşılamak için Rusya'dan S-400 silah sistemlerini alması, çok sayıda tartışmayı da beraberinde getirmiştir. AK Parti iktidarı bu konudaki tercihini her ne kadar "stratejik" değil, "ticari" olarak nitelese de¹⁸, uluslararası muhataplarımız bu meseleyi "ticari" değil, "stratejik" bir mesele olarak algılamıştır. Nitekim ABD Yönetimi S-400 sistemlerinin Türkiye'ye teslimatının başlamasının hemen ardından beşinci nesil savaş uçağı projesi olan F-35 programından Türkiye'yi çıkarma kararı almıştır.

Türkiye'nin risk-tehdit değerlendirmesine göre savunma ihtiyaçlarını karşılaması kuşkusuz en doğal hakkıdır. Ancak bu değerlendirmeler esnasında fırsat-maliyet dengesinin de dikkate alınması ve kısa vadeli, taktiksel adımların uzun vadeli stratejik çıkarlarımıza zarar vermemesi beklenir.

Komşularımız başta olmak üzere tüm ülkelerle karşılıklı çıkarlar temelinde ikili veya çok taraflı ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi son derece doğaldır. Ancak bu ilişkilerin asimetrik olmaması ve belirli bir denge içinde yürütülmesi gerekmektedir. Rusya ile farklı alanlarda yürütülen ilişkilere, S-400 ile şimdi yeni bir pencere açılmaktadır. Çok boyutlu ilişkilere bir de stratejik silah alımı boyutu eklenmektedir.

¹⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 11. Büyükelçiler Konferansında yaptığı konuşma, 6 Ağustos 2019, "Türkiye'nin S-400'leri alması "stratejik" değil tamamen "ticari" bir tercihtir".

[I] F-35 Programından Çıkarılmanın ve CAATSA Yaptırımlarının Olası Etkileri

Türkiye, Müşterek Taarruz Uçağı F-35'in ortak üretimine katılan 9 ülkeden biridir¹⁹. 2002'de 175 milyon dolar verilerek başlayan bu ortaklık zaman içinde gelişip ilerlemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifadesiyle 2019'un Temmuz ayına kadar bu proje için 1 milyar 400 milyon dolarlık ödeme yapılmış ve halihazırda bu proje için taksitler ödenmeye devam etmektedir²⁰.

Türkiye'den Roketsan, Havelsan, Alp Aviation, Ayesaş, Kale Aeospace, TUBİ-TAK-SAGE, TAI, Fokker Elmo isimli şirketler bu proje kapsamında F-35'in iniş takımlarından, kokpitine, gövde parçalarından seyir füzelerine, farklı bileşenlerinde 900 ayrı parça tedarik etmekte ve F-35'in küresel arz zincirinde yer almaktadır.

Ayrıca proje kapsamında Türkiye'nin, F-35'lerin ve F-35'lerde kullanılan F135 motorlarının ana ikmal ve bakım üslerinden birisi olması planlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'ye, kendi F135 motorların geliştirme ve Avrupa bölgesinde bu motorların depolama ve bakım üssü olma izni verilmiştir²¹.

Türkiye'nin bu çerçevede 2039'a kadar sürmesi planlanan F-35 programından elde edeceği toplam gelirin 12 milyar dolar civarında olacağı anlaşılmaktadır.²²

Ancak 17 Temmuz 2019'da ABD yönetimi, Türkiye'yi F-35 program ortaklığından çıkarma kararı almıştır. Bu durum, Türkiye'nin bugüne kadar proje kapsamında ödediği 1 milyar 400 milyon doların ve projeden elde edilecek 12 milyar dolarlık gelirin akıbetini belirsiz hale getirmiştir. Bunlar F-35 projesinden dışlanmanın görünen, açık maliyetleridir.

Bu projeden dışlanmanın bir de görünmeyen, örtük maliyetleri bulunmaktadır. Her şeyden önce böyle bir projenin küresel arz zincirinde bulunmak Türk savunma sanayi için ciddi imkânlar sunmaktadır. Türkiye'nin bu projeden dışlanması önemli bir küresel ortaklıkta elde edebileceği bilgi ve tecrübeden mahrum kalması anlamına gelmektedir. Bu imkânlardan mahrum kalmanın yaratacağı kayıpların boyutlarını belirlemek ise kolay değildir.

Projeden dışlanmanın belki de en önemli örtük maliyeti, askeri planlamamızın sıkıntıya düşmesidir. Türkiye, eskiyen uçak filosunu yenilemek amacıyla, "Beşinci Nesil Savaş Uçağı" olarak tanımlanan F-35'lerden 100+16 yani toplam-

¹⁹ Diğer ülkeler ABD, İngiltere, Avustralya, Kanada, Danimarka, İtalya, Hollanda, Norveç

²⁰ Erdoğan'dan S-400 açıklaması: Trump'tan yaptırım diye bir şey duymadık, ilk seri 10 gün içinde gelir, 1 Temmuz 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48821373>

²¹ F-35 Resmî sitesi, <https://www.f35.com/global/participation/turkey-industrial-participation>

²² <http://www.invest.gov.tr/en-US/infocenter/news/Pages/100513-turkey-f-35-jsf-program-partner-country.aspx>

da 116 uçak almayı planlamıştır. İlk parti teslimatlar yapılmış, ancak uçakların Türkiye'ye gönderilmesi 2019 Temmuz ortasında alınan kararlarla engellenmiştir. Yine bu çerçevede, ABD'de eğitime giden pilotlarımız da yurda geri dönüş yapmak zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin elinde halihazırda savaşa hazır iki muharip savaş uçağı modeli (F-16 C/D ve F4E-2020) bulunmaktadır. Bu uçaklardan 238'i F-16, 32'si ise F4E-2020 modelidir. Bu uçaklar 2030'larda faydalı ekonomik ömürlerini tamamlayacaktır. Türkiye'nin geniş kara ve deniz coğrafyasını elindeki bu eskiyen uçak envanteriyle koruması giderek güçleşmektedir [Kılıç, 2018 Kasım, s: 12-14]. F-35'lerin teslimatının gecikmesi veya tamamen satışının yasaklanması, Türkiye'nin sadece hava savunma kabiliyetine değil, kara ve deniz savunmasına da olumsuz etkide bulunabilecektir.

Günümüzde Beşinci Nesil Savaş Uçağı teknolojisi sadece iki ülkede (ABD ve Çin) bulunmaktadır. ABD, F-35 projesi dışında Beşinci Nesil Savaş Uçağı teknolojisine sahip F-22 Raptor'lara sahiptir. Ancak bu uçağın yurtdışına satışı yasaktır. Yine Çin'in sahip olduğu J-20 Chengdu'lar Beşinci Nesil Savaş Uçağı teknolojisine sahiptir ve bu uçağın da dışarıya satışı yasaktır [Kılıç, 2018 Kasım., s: 11].

Bu durumda ABD'nin "ya F-35 ya S-400" dayatması devam ederse; Türkiye'nin başka bir dış kaynaktan F-35'e benzer teknolojik imkanlara sahip muharip savaş uçağına sahip olması en azından kısa vadede mümkün görünmemektedir. Hal böyleyken Türkiye'de siyasi karar alıcıların "F-35 verilmezse başka kaynaklardan ihtiyaç gideririz" yönündeki açıklamaları gerçeklerle bağdaşmamaktadır.²³

²³ <https://www.milligazete.com.tr/haber/2916753/cavusoglu-f-35ler-verilmezse-baska-kaynaklardan-ihhtiyac-gideririz>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2019 Ağustos ayında Moskova'da katıldığı Uluslararası Havacılık Fuarında Rusya Devlet Başkanı Putin ile SU-57 uçaklarını incelemiş ve bu uçaklara yönelik ilgisini göstermiştir.²⁴

Ancak bu ilginin hemen ardından Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun "Rusya'dan uçak alma niyetimiz yok" yönündeki açıklaması iktidar kanadında kafaların karışık olduğunu ve bu konuda bir nihai karar aşamasında olunmadığını göstermektedir.²⁵

İşin siyasi boyutu bir yana, F-35'e alternatif olarak gösterilen Rus yapımı SU-57 savaş uçaklarının Beşinci Nesil Savaş Uçağı olma özelliği ise oldukça tartışmalıdır. Beşinci Nesil Savaş Uçakları diğer uçaklardan ayıran bir takım olmaz olmaz teknolojik farklılıklar bulunmaktadır. Düşük radar görünürlüğü, termal motor, hareketli egzoz (nozzle), mükemmel durumsal farkındalık, sensör fizyonu, ağ merkezli harp, görüş ötesi füze angajman kabiliyeti gibi teknik özellikler olmadan bir uçağın beşinci nesil uçak olduğunu söylemek mümkün değildir. Rusya'nın henüz termal motor gizliliğini sağlayacak teknolojiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Kılıç, 2018 Kasım, s:23). Kaldı ki Rusya beşinci nesil özelliklerine sahip SU-57 uçaklarını üretmeyi başarsa ve bu sistemin Türkiye'ye satışı gerçekleştirilse bile Türkiye'nin mevcut silah envanteri ile SU-57'ler arasında ağ merkezli harp fonksiyonlarının icra edilmesi mümkün görünmemektedir.

Dolayısıyla Türkiye'nin beşinci nesil uçak tedarik ihtiyacını sağlayacak kaynak ülkeler ve uçak modelleri son derece sınırlıdır. Türkiye'nin kendi imkanları ve İngiltere desteğiyle üretmeye çalışacağı beşinci nesil muharip savaş uçağının (TF-X) ise envantere ne zaman alınabileceği henüz belli değildir. Bununla beraber, söz konusu yerli uçağın en iyimser tahminle, 2030-2040 arasında envantere alınabileceği anlaşılmaktadır.

Bu zaman diliminde ortaya çıkacak savunma açığını, ara çözüm olarak, 4+ nesil savaş uçaklarıyla (F-15, F-18, SU-35, Rafael vb.) kapatılmaya çalışılması ise savunma masraflarımızın artması ve maliyet/etkinlik açısından yeni sıkıntıların doğması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, Rusya'nın Türkiye'ye 4+ nesil SU-35 uçaklarını satmaya hazır olduğunu ifade etmesi de dikkati çeken bir diğer gelişmedir.²⁶ Rusya'dan uçak alma konusunda iktidarın kafası karışık olmakla beraber en azından SU-35 uçaklarının alımı konusunda kapalı kapılar ardında bazı pazarlıkların döndüğü de anlaşılmaktadır.²⁷

²⁴ <https://tr.sputniknews.com/rusya/201908271040018631-bundan-mi-alacagiz-diye-soran-erdogana-putinden-yanit-istiyorsaniz-alabilirsiniz/>

²⁵ <http://www.ulusal.com.tr/gundem/son-dakika-hukumetten-rusya-dan-ucak-satin-alma-aciklamasi-f-35-savas-ucagi-almak-istiyoruz-eger-alamazsak-diger-alternatiflere-bakacagiz-h236399.html>

²⁶ https://www.ntv.com.tr/dunya/rusyadan-turkiyeye-su-35-teklifi,2p6-IT9r_UCEeLsthut_fa

²⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/son-dakika-turk-yetkililer-su-35-icin-anlasma-yakin-5417162/>

Diğer taraftan, Türkiye'nin S-400 silah sistemlerini alması, ABD'nin yaptırım uygulaması riskini ortaya çıkarmıştır. ABD Kongresi tarafından 2017'de İran, Rusya Federasyonu ve Kuzey Kore'ye karşı çıkarılan "Amerika'nın Hasımlarına Yaptırımlar Aracılığıyla Karşı Koyma Kanunu'nun [CAATSA]"²⁸ yaptırımlarına muhatap olma olasılığımız son derece güçlenmiştir.

Bu Yasanın 231. Maddesi Rusya Federasyonu ile istihbarat ve savunma sektörlerinde işbirliği yapan kişilere yönelik yaptırımlara ilişkin genel hükümleri düzenlerken, 235. Madde 12 maddelik yaptırım listesini detaylandırmaktadır.

Bu yaptırımlardan en az beşinin ABD Başkanı eliyle yürütülmesi yasa tarafından öngörülürken, ilave yaptırımlar veya söz konusu yaptırımların Başkan tarafından hangi koşullarda ötelenip, ertelenebileceği de şartlara bağlanmaktadır. Bu yaptırım listesinden hangi beş maddenin uygulanacağı veya beşten daha fazla yaptırım uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ise inisiyatif ABD Başkanı'na bırakılmaktadır.

Çin'in Rusya Federasyonu'ndan SU-35 uçaklarını ve S-400 sistemlerini almaya karar vermesiyle ABD, 20 Eylül 2018'de, CAATSA çerçevesinde Çin'e yaptırım uygulama kararı almıştır. Çin'e uygulanan yaptırımlardan, ABD'nin spesifik olarak Rusya'dan silah alımına müdahil olan kurum ve yöneticileri hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Çin Savunma Malzemeleri Geliştirme Departmanı [EDD] ve bu departmanın yöneticisi CAATSA yaptırımlarına muhatap olmuştur. Çin'e CAATSA kapsamında uygulanacak yaptırım listesinde şu hususlara yer verilmiştir [Taylor, 2019 Temmuz]:

- (i) İhracat lisanslarının iptali,
- (ii) ABD hükümrancılığı altındaki bölgelerde dövizle yapılan işlemlerin yasaklanması,
- (iii) ABD finansal sistemi üzerinden işlem yapılmasının yasaklanması,
- (iv) ABD hükümrancılığı altındaki bölgelerde mülk ve mülke bağlı menfaat elde edilmesinin yasaklanması,
- (v) EDD'nin başındaki yöneticiye yönelik yaptırımlar uygulanması.

Türkiye için benzer yaptırımların uygulanması durumunda muhatabın T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı olması muhtemeldir. Ancak böyle bir yaptırım listesinin Türkiye'ye uygulanması sonuçları itibariyle daha ağır olabilir. Çin'in aksine, ABD NATO üyesi Türkiye ile pek çok savunma ve havacılık lisans anlaşmasına sahiptir (Örneğin F-16, UH-60 ve CH-47 helikopterleri). Bu lisans anlaşmalarının iptali Türk savunma sanayi açısından ağır sonuçlar doğurabilecektir [Taylor, a.g.e].

²⁸ Yasanın kısa adı "Countering America's Adversaries Through Sanctions Act", H.R. 3364

II) S-400'lerin Türkiye'ye Maliyeti

Türkiye, uzun bir süredir yüksek irtifa hava savunma sistemlerine ihtiyaç duymaktadır. 1991 Körfez Krizi'nden başlayarak, NATO ittifakı içerisinde farklı ülkelerden zaman zaman bu tür silah sistemleri topraklarımızda konuşlandırılrsa da kendi envanterimizde bu sistemlerden bulunmamaktadır.

Uzun menzilli, yüksek irtifa hava savunma sistemlerine sahip olma konusunda ilk ciddi girişim 2013'te gerçekleşmiştir. 2013'te açılan ihaleyi 3,4 milyar dolar bedelle Çinli bir şirket kazanmıştır. Söz konusu şirket, Türkiye'ye teknoloji transferinde bulunma taahhüdünde de bulunmuştur. Ancak o dönemde NATO ülkelerinden gelen tepkiler üzerine ihale iptal edilmiştir.²⁹

2015 sonunda Rusya ile gerilen ilişkiler ve 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe kalkışmasının ardından, ilişkilerin onarılmasına yönelik girişimler hızlanmış, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alması gündeme gelmiştir.

S-400 uzun menzilli bölge hava ve füze savunma sisteminin tedarik sözleşmesi, Türkiye ile Rusya arasında 11 Nisan 2017'de imzalanmıştır. Sözleşme kapsamında S-400 Sisteminin birinci grup malzemelerinin Türkiye'ye intikali ise 12 Temmuz 2019 tarihinden itibaren başlamıştır.³⁰

Rusya ile imzalanan S-400 tedarik sözleşmesinin tarihi dikkat çekicidir. ABD Kongresi, CAATSA düzenlemelerini 2017'nin başında görüşmeye başlamış; Yasa, 2 Ağustos 2017 tarihinde ABD Başkanı tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla, Türkiye ile Rusya arasındaki sözleşme bu iki tarih arasında imzalanmıştır.

S-400'lerin Türkiye'ye maliyeti konusunda en net bilgiyi S-400'ün üreticisi ROSTEC'in Başkanı Sergei Chemezov, 27 Aralık 2017 tarihinde vermiştir. Türkiye 4 adet S-400 bataryası için Rusya'ya 2,5 milyar dolar ödemiştir. Bunun yüzde 45'i, Türkiye tarafından avans olarak doğrudan ödenirken, geriye kalan yüzde 55'i Rusya'dan kredi olarak karşılanmıştır.³¹

ROSTEC Başkanının sözlerinden Türkiye'nin 1 milyar 125 milyon dolarlık peşinatı avans olarak ödediği, Rusya'nın da Türkiye'ye 1 milyar 375 milyon dolar kredi açtığı anlaşılmaktadır.

Kredinin vade ve maliyeti belli olmamakla beraber, Rusya'nın satışı cazip kılmak için bu kredi imkanını sunduğu açıktır. Bu, aynı zamanda Rusya'nın S-400

²⁹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>

³⁰ <https://msb.gov.tr/SlaytHaber/1272019-78857>

³¹ http://www.defense-aerospace.com/articles-view/release/3/189574/-russia-to-finance-55-of-242.5bn-sale-of-s_400-missiles-to-turkey.html

satışının gerçekleşmesini ne kadar çok istediğini de göstermektedir. Nitekim, bu hamleyle Rusya, tarihinde ilk kez, bir NATO ülkesine önemli bir stratejik silah sistemini satmayı başarmıştır.

Türkiye'nin dört S-400 bataryası için 2,5 milyar dolarlık bir maliyete katlandığını anlaşılmaktadır. Ancak bu alışverişin "fırsat maliyeti" ise bilinen faturadan daha ağır görünmektedir. İktisatçılar, bir şeyi elde etmek için vazgeçilen en iyi alternatife "fırsat maliyeti" veya "alternatif maliyet" adını verir.

Eldeki veriler, AK Parti iktidarının S-400 konusunda alternatif maliyet hesabını yaparken ABD tarafının pozisyonunu doğru okumadığını veya ABD'nin bir NATO üyesi olan Türkiye'ye ciddi yaptırımlar uygulayabileceğine inanmadığını göstermektedir. Dönemin Milli Savunma Bakanı Nurettin Canikli'nin, 27 Mart 2018'de, "F-35 ve S-400 anlaşmaları birbirleriyle alakasız anlaşmalardır" sözleri bu yönde değerlendirilebilir.³²

Bu çerçevede, ABD'nin S-400 konusunda yaklaşımı yakın zamanda değişmezse, Rusya ile yapılan bu ticaretin fırsat maliyetinin büyüklüğünü belirleyecek hususlar şunlar olacaktır:

- (i) Beşinci nesil F-35'lere sahip olamamak,
- (ii) F-35'ler için bugüne kadar ödenen 1 milyar doların üzerindeki paradan olmak,
- (iii) Yine bu proje kapsamında üreticilerimizin 12 milyar dolarlık bir gelirden mahrum kalması,

³² <https://www.aa.com.tr/en/americas/purchase-of-f-35-jets-unrelated-to-s-400-minister/1100674>

[iv] Eskiyen uçak filomuzu yenilemek için yeni yol ve yöntemler aramak zorunda kalmak,

[v] Mevcut döner ve sabit kanatlı uçar ekipmanların (F-16, UH-60, CH-47 vb) lisanslarının iptal edilmesi ve bunun milli savunmamızda yaratacağı ilave yükler.

Bununla birlikte ABD’de Kongre ile yönetim arasında Türkiye’ye yaptırım uygulama konusunda bir görüş birliğinin olmadığı da dikkati çekmektedir. Kuşkusuz ABD’de Kongre ile yönetim arasındaki fikir ayrılıkları Türkiye’ye uygulanacak yaptırımlar listesini ve zamanlamasını etkileyebilecektir.

Bölgemizdeki bir diğer ülke olan Mısır da S-400 alımıyla ilgilenmektedir. Bu başlangıçta Türkiye’nin elini rahatlatacak bir husus olarak değerlendirilebilir. Ancak, ABD Kongresi’nin, müttefiklerinin Rus silah sistemleri almasını tolere etmeyeceğine ve bu nedenle de Türkiye’ye karşı uygulanacak yaptırımların diğer ülkelere örnek olacak şekilde sert olması için ABD yönetimine ısrarcı olacağına dönük görüşler de dikkati çekmektedir [Ciddi, 2019 Ağustos].

Türkiye’nin Suriye’de Barış Pınarı Harekatı’nı gerçekleştirmesinin ardından Türkiye ile ABD Kongresi arasındaki ilişkiler daha da gerilmiştir. ABD Başkanı hakkında yürütülen azil süreci de ABD yönetiminin elini zayıflatmaktadır. Nitekim ABD Temsilciler Meclisi’nin 2019’un Ekim ayında kabul ettiği kanun tasarısında CAATSA yaptırımlarına da atıf yapılmaktadır.³³

Türkiye’nin ise S-400 konusunda zamana oynadığı dikkati çekmektedir. Başlangıçta S-400’lerin tüm parça ve füzelerinin teslim tarihi olarak Nisan 2020’yi işaret eden Türkiye, bu pozisyonunu değiştirme işaretleri vermektedir. Nitekim S-400 anlaşmasında ortak üretim, teknoloji transferi gibi konular başlangıçta dile getirilmemesine rağmen, S-400’lerde ikinci parti teslimatın yaklaşmasıyla beraber, Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı’ndan S-400’lerin belirli parçalarının ortak üretimi ve teknoloji transferi gerekçe gösterilerek, teslimatın gecikebileceği ifade edilmiştir.³⁴

Sonuç olarak jeostratejik risklerin son derece yüksek olduğu bir bölgede bulunan Türkiye, hem Beşinci Nesil Savaş Uçağı teknolojisine hem de yüksek irtifa hava savunma sistemine ihtiyaç duymaktadır. Mevcut koşul ve konjonktürdeyse S-400 ve F-35 silah sistemlerine birlikte sahip olmak mümkün görün-

³³ Türkiye’ye yaptırım uygulanmasına ilişkin söz konusu Yasa Tasarısı, 16 Ekim 2019 tarihinde Temsilciler Meclisi’ne sunulmuş ve 29 Ekim 2019 tarihinde Temsilciler Meclisinde görüşülerek kabul edilmiştir. Kabul edilen Yasa Tasarısının Numarası: H.R. 4695

³⁴ http://www.china.org.cn/world/2019-11/05/content_75374704.htm

memektedir. Ancak bundan daha önemlisi ABD Kongresinin CAATSA yaptırımlarında ısrarcı olması ve ABD yönetiminin bu yaptırımlara engel olamaması durumunda yaşanacaklardır. Silah lisanslarının iptaline yönelik bir yaptırım durumunda Türkiye'nin elindeki mevcut silah sistemlerinden pek çoğunun bakım ve idamesinin nasıl sağlanacağı belli değildir. Böyle bir durumda Türkiye kadar, Türkiye'nin üyesi olduğu NATO'nun güney kanadının savunmasında da zafiyet olması kaçınılmazdır. Kuşkusuz bundan en fazla memnuniyet duyacak adres ise bellidir.

Bölüm Referansları

Ciddi, Sinan, 2019 Ağustos, "The Real Cost of Ejecting Turkey From the F-35 Program", Stratfor, <https://worldview.stratfor.com/article/real-cost-ejecting-turkey-f-35-program-trump-administration-erdogan-russia>

Kılıç, Hakan, 2018 Kasım, "F-35 Lightning-II ve Türk Silahlı Kuvvetleri", BİLGESAM Rapor No:75

Jarod Taylor, 12 Temmuz 2019, "U.S Sanctions and Turkey's Purchase of Russia's S-400 Air Defence System", Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/article/2019/07/u-s-sanctions-and-turkeys-purchase-of-russias-s-400-air-defense-system/>

SONUÇ YERİNE

Beş yüz yılı aşkın geçmişi bulunan Türk-Rus ikili ilişkileri tarih boyunca inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde Çarlık Rusyası ile yaşanan büyük savaşlar ve siyasi rekabet, ikili ilişkilere ve toplumsal hafızaya damga vurmuştur. Bolşevik Devrimi ve ardından Anadolu topraklarında yeni bir Cumhuriyetin kurulmasıyla ilişkilere bir bahar havası yaşansa da ikinci büyük harpten sonra bu hava değişmiştir. Soğuk savaş döneminde iki devlet ayrı kamplarda yer almış, ikili ilişkiler 1960'lara kadar neredeyse buzdolabında beklemiştir.

Türkiye'nin 1960'larda planlı ekonomiye geçmesi, ABD ile yaşanan Johnson mektubu krizi, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin buzdolabından çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde, SSCB ile başlayan ekonomik temaslar, 1980'lerde henüz soğuk savaş devam ederken doğalgaz anlaşmalarının imzalanması ikili ilişkilere yeni bir boyut eklemiştir. Soğuk savaşın sona ermesi ve Demir Perde'nin yıkılmasıyla iki ülke arasında, başta Orta Asya ve Kafkasya olmak üzere, belli coğrafyalarda kontrollü rekabet dönemi yaşanmakla beraber ekonomik ilişkiler bu rekabetin dışında tutulmuş ve ilişkilerin temel itici gücü olmayı sürdürmüştür.

Türkiye halihazırda, kuzey komşusu Rusya'yla başta enerji, müteahhitlik ve turizm olmak üzere pek çok farklı alanda işbirliği yürütmektedir. Bununla beraber Rusya ile yürütülen ticaret, Türkiye aleyhine son derece dengesizdir. Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı içinde Rusya'nın payı, yıllar içinde istikrarlı bir artış gösterirken; turizm ve müteahhitlik gibi hizmet ticareti bu açığın ancak belirli bir kısmını kapatabilmektedir. Türkiye ile Rusya arasındaki bu asimetrik bağımlılığın ardında ise enerji ticareti bulunmaktadır. Türkiye başta doğalgaz olmak üzere enerji kaynaklarının tedarikinde Rusya'ya son derece bağımlıdır.

Bu, Rusya açısından önemli bir avantajdır. Nitekim, Rus yönetimi, Ukrayna ve Gürcistan'la yaşadığı sorunlarda doğalgaz sevkiyatını keserek gerektiğinde elindeki bu imkânı bir silah olarak kullanabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin, 2015 Kasım ayında Suriye'de bir Rus jetini düşürmesinin ardından Türkiye'de de bu konuda ciddi kaygılar oluşmuştur. Rusya, bu olayın ardından Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Uygulanan yaptırımlar özellikle yaş meyve-sebze, turizm ve inşaat taahhüt sektörlerimizi olumsuz etkilemiştir. Bununla beraber, Rusya doğalgaz vanalarını kapatmamış ancak enerjide tek kaynağa bağımlılığın yarattığı riskler bu kriz esnasında anlaşılmıştır.

2011'den bu yana Türk-Rus ilişkilerinin seyrini büyük ölçüde Suriye krizi belirlemiştir. Anlaşılan odur ki önümüzdeki yakın gelecekte de Suriye meselesi ikili

ilişkilerin seyrini belirlemeye devam edecektir. Türkiye, Suriye krizinde 2011-2015 arasında ABD ve Batı ittifakıyla uyumlu bir çizgi izlerken, 2016'dan sonra Rusya ile daha uyumlu bir çizgi izlemeye başlamıştır.

Türkiye'nin, 2016'dan sonra, Rusya ile yakınlaşmasında geleneksel müttefikleriyle yaşadığı bazı sorunların etkisi de bulunmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimi ve bu girişimin kınanmasında NATO ve Batı ülkelerinin gösterdiği ihtiyat Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Yine, PKK/PYD-YPG'nin ABD tarafından Suriye'de muhatap alınması ve sahada bu unsurlarla gösterilen işbirliği Türkiye'yi rahatsız eden bir başka husus olmuştur.

Rusya, Türkiye'nin geleneksel müttefikleriyle yaşadığı sorunları iyi değerlendirerek Türkiye ile asimetrik bağımlılık ilişkisini kendi lehine derinleştirmeyi bilmiştir. Nitekim 2015'te yaşanan krizle duran Akkuyu Nükleer Güç Santrali çalışmaları yeniden hızlanırken, TürkAkım 'Projesiyle enerjide Rusya'ya bağımlılık daha da artmıştır. Yine Rusya, bu dönemde, S-400 gibi stratejik bir silah sistemini Türkiye'ye satarak NATO ittifakı içinde önemli bir çatlak yaratmayı da başarmıştır. Türkiye, üretim ortağı olduğu F-35 projesinden dışlanmış, askeri ihtiyaç planlamasında ciddi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Rusya, Suriye krizinden sonra izlediği stratejiyle tek taşla pek çok kuş vurmaya bilmiştir.

Türkiye, on yıllar önce demokratik batı ülkeleriyle aynı kulüpte yer alma konusunda stratejik bir tercihte bulunmuş, bu kulüple ekonomik, finansal, askeri ve siyasi bağlar kurmuştur. Bu kulüp üyeleriyle zaman zaman sıkıntılar yaşansa da Türkiye stratejik tercihlerini sorgulamamış ancak, Kıbrıs meselesinde olduğu gibi, milli menfaatlerini korumayı da bilmiştir. Türkiye'nin başta yakın komşuları olmak üzere dünyadaki tüm ülkelerle çok yönlü ilişkiler geliştirmesi kuşkusuz arzulanan bir durumdur. Rusya, Türkiye'nin önemli bir komşusudur ve karşılıklı çıkarlar temelinde Rusya'yla iyi ilişkilere sahip olunması önemlidir. Ancak bu ilişkiler geliştirilirken belirli dengeler gözetilmeli ve ilişkilerde asimetrik bir bağımlılığın oluşmasına izin verilmemelidir.

NOTLAR

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
EKONOMİ POLİTİKALARI GENEL BAŞKAN YARDIMCILIĞI

